

VILÁG- TÖRTÉNET

6. (38.) évfolyam 2016. 3.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **JAMES P. NIESSEN**
A BEFOGADÁS KULTÚRÁJA
ÉS AZ 1957. JANUÁRI OSZTRÁK MENEKÜLTKEVÓTA-INDÍTVÁNY
- **KECSKÉS D. GUSZTÁV**
A NATO ÉS AZ 1956-OS MAGYAR MENEKÜLTEK
- **NAGY ANDRÁS**
A MAGYAR MENEKÜLTÜGY AZ ENSZ VIZSGÁLÓBIZOTTSÁGA ELŐTT
- **TIPHAINÉ ROBERT**
MAGYAR MENEKÜLTEK HAZATÉRÉSE SVÁJCBÓL 1956 UTÁN
- **BALOGH BALÁZS**
AZ 1956-OS MENEKÜLTEK TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓJA
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN
- **SZEMLE**
HAMERLI PETRA, KECSKÉS D. GUSZTÁV,
BODOR MÁRIA ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Bottoni Stefano, Farkas Ildikó,
Katona Csaba, Martí Tibor,
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

6. (38.) évfolyam 2016. 3.

TARTALOM

1956 mint menekültválság. Új olvasatok egy ismert történethez (Stefano Bottoni)	331
<i>Tanulmányok</i>	
James P. Niessen: A befogadás kultúrája és az 1957. januári osztrák menekültkvóta-indítvány	337
Kecskés D. Gusztáv: A NATO és az 1956-os magyar menekültek	357
Nagy András: A magyar menekültügy az ENSZ vizsgálóbizottsága előtt. Bang-Jensen küzdelme ügynökökkel és bürokráttal	373
Deák Nóra: „Operation Mercy” – lehetetlennek tűnő küldetés? Az 1956-os menekültek fogadtatása az Egyesült Államokban	397
Tiphaine Robert: Magyar menekültek hazatérése Svájcban 1956 után. A hazatérés okai és interpretációi a propaganda-hadjáratban	413
Kovács Attila: A magyar menekültkérdés kezelése Jugoszláviában, 1956–1957	433
Lénárt András: Felnőtté válás és integráció az Ausztriában letelepült 1956-os emigráns diákok körében	451
Balogh Balázs: Az 1956-os menekültek társadalmi integrációja az Egyesült Államokban	469
<i>Szemle</i>	
Magyar–szentszéki kapcsolatok 1920-tól napjainkig (Hamerli Petra)	485
Kulturális diplomácia a nemzetközi feszültségek közepette. Franciaország Közép- és Kelet-Európában (1936–1940, 1944–1951) (Kecskés D. Gusztáv)	490
Tanulmányok a ruszisztika műhelyéből (Bodor Mária)	495

Jelen számunkat szerkesztette: Stefano Bottoni

A magyar menekültügy az ENSZ vizsgálóbizottsága előtt

Bang-Jensen küzdelme ügynökökkel és bürokratákkal

Bocsássuk előre: a magyar menekültek töredékéről lesz csak szó írásunkban, kicsivel több mint fél ezrelékéről, akiknek a szerepe azonban mégis rendkívülivé vált: az egész nemzetet képviselték a világ közvéleménye – pontosabban az azt megtestesítő szervezet –, az ENSZ előtt. Száztizenegy főről lesz szó a kétszázezerből, akik azonban azokat is reprezentálták, akik nem tudtak, nem akartak vagy nem mertek szólni, amikor az ENSZ azt vizsgálta, hogy mi is történt Magyarországon 1956 októberében és azt követően. Tanúk voltak tehát, és azért tanúskodhattak, mert elmenekültek, s ezt azok nevében is tették, akik otthonról némán követték az eseményeket.¹

Ebbe a némaságba talán reménykedés is vegyült, hogy az ENSZ végre tenni fog valamit. Amit nem tett meg a legdrámaibb napokban, és ma már azt is tudhatjuk, hogy miért és miként maradt tehetetlen az ENSZ október végén és november elején.² Előbb a „magyar belügyekbe avatkozás” tilalmának kormányálláspontja miatt, majd a Biztonsági Tanácsban gyakorolt szovjet vétó hiúsította meg a hatékony lépéseket, végül pedig a szovjet beavatkozás teremtett kész helyzetet, amellyel szemben katonai erőt szegezni reálsan nem lehetett, a nemzetközi jogi lehetőségek pedig – a Közgyűlés nagyon is egyértelmű határozatai ellenére – nem érvényesülhettek. Újabbban hozzáférhető dokumentumok pontosan bizonyítják,³ hogy mindennek ellenére az ENSZ igen aktívan próbálta az úgynevezett „magyar ügyet” – amelyet olykor „kérdésnek” is neveztek – kezelni vagy megválaszolni, és míg a közvéleményben érzékelhető csalódottság a politikai megoldás hiánya miatt indokolt volt, más területeken azonban a világszervezet hatékonyan működött: így például a segélyezésben, valamint a menekültkérdés kezelésében.⁴

1 1957. január 10-én az ENSZ Közgyűlése Különbizottság létrehozásáról határozott (1132/XI) a magyar-kérdés tanulmányozására és jelentéstételre.

2 Ennek legteljesebb dokumentációját lásd: Békés–Kecskés, 2006; Kecskés, 2006; Békés, 1996.

3 A korábban feltárt és publikált dokumentumokon túl igen gazdag forrás nyílt meg az ENSZ Archívumában, illetve az úgynevezett „Cordier-iratok” csaknem teljes egészében hozzáférhetővé váltak a New York-i Columbia Egyetem Levéltárában (Rare Books and Manuscripts Department: Andrew Wellington Cordier Papers, 1918–1975: Series V: The United Nations Period And Related Files. Box 182, TN 94083. [továbbiakban: BLCU Cordier Papers]). Mindezért köszönettel tartozunk Bogyay Katalinnak, Magyarország ENSZ-nagykövetének.

4 Lásd erről: Kecskés, 2010; továbbá a már idézett Cordier-iratokat.

De még a politikai megoldás sem tűnt egészen reménytelennek a forradalom leverése után. Az ENSZ főtitkára a második szovjet beavatkozást követő napokban – közgyűlési felhatalmazással – vizsgálatot kezdeményezett, továbbá megfigyelők beengedését kérte, s ezek meghíúsulása pontosan kijelölte mozgásterét, illetve a konfliktuskezelés korlátait. Különösen akkor, amikor egy nagyhatalomról van szó, amelynek szerepe a világszervezetben alapítása óta döntő volt, s a jó viszony fenntartása ekkor – egy másik „ügy”, Szuezi miatt – elengedhetetlen volt.⁵ Az ENSZ főtitkára mindezzel együtt igyekezett nyomást gyakorolni az érintett kormányokra, hogy a közgyűlési határozatokat végrehajthassa, amelyek személyesen őt is kötelezték. Még akár Budapestre is elutazott volna a világszervezet vezetője – ám meghívása nem volt komolyan vehető, és egyes források szerint szándéka sem.⁶ Így mozdult el működése a felelősség vállalásától a felelősség átruházásának irányába, s így vált a világszervezet is a történelmi krízis megoldójából a krízis leírójává. A későbbiekben pedig – és erre is újabb kutatások mutattak rá – az elnyomók megfélemezőjéből azok cinkosává.

És míg nyitott kérdés, vajon Dag Hammarskjöld esetleges személyes és energikus bekapcsolódása a konfliktus megoldásába – mint ugyanekkor Szuezi-ben – hozhatott volna-e bármiféle eredményt, addig látványos kudarcra sokféle összetevőből jött létre, amelyek között kudarcra kényszerítő alkata⁷ éppoly fontos volt, mint sebezhetősége,⁸ ravasz félreinformálása és sajátos „megvezetése” ugyanúgy,⁹ mint udvarias közönye.¹⁰

És míg ezrével áramlottak ki a menekültek, és míg tonnaszám áramlott be a segély, addig éppenséggel az ENSZ-határozatok többségének nem sikerült érvényt szerezni. Pedig a késlekedés itt is fatális következményekkel járt, ha nem is olyan kézzelfoghatóan, mint a menekültkérdés zökkenőiben vagy a segélyek elakadásá-

5 A „szuezi válság” ugyanakkor bontakozott ki, amikor a magyar forradalom eseményei peregtek, itt az izraeli, brit és francia agresszióval szemben lépett fel az ENSZ, szovjet és amerikai együttműködéssel. Bővebben lásd: Lefebvre, 1999, illetve annak utószavát: Kecskés, 1999.

6 Számos üzenetváltás tanúskodik erről, lásd Békés–Kecskés, 2006; illetve a Cordier-iratokat (BLCU Cordier Papers). Horváth Imre 1956. november 27-én levelet ír Hammarskjöldhöz: „*The Hungarian delegation is under the impression that its Government is seriously considering the question of your visit.*” UNARMS S/0442-0138. A budapesti rádió be is jelentette a látogatás időpontját (1956. december 8.), majd rövidesen meghatározatlan időpontra módosította. Ugyanakkor a budapesti brit követ, Leslie Fry 1957. január 8-án jelentette Londonnak: „*The Indian first secretary has disclosed that de Seynes told him that the United Nations' Secretary General never wished to come here in december and readily accepted the Hungarian Foreign Minister's reasons why the visit should be deferred.*” NA RFCO 371/128666. A francia követség hasonló értesülésekkel rendelkezett, mint ezt a magyar titkosszolgálatok is pontosan tudták, lásd: ÁBTL BM II/2. „Tájékoztató jelentés Hammarskjöld magyarországi utazása és az ENSZ Ötös Bizottságával kapcsolatban a budapesti francia követség 1957. január 1. és szeptember 15. közötti levelezése alapján”. 1958. január 4. A külügyminisztériumi dokumentációt lásd: MNL OL MSZMP-iratok 228. f. 5/2.

7 Pragmatizmusáról lásd: Lipsey, 2013.

8 Zsarolhatóságáról (titkolt homoszexualitása miatt) sokféle spekuláció terjedt. Lásd: Copp–Peck, 1961, illetve feljegyzéseiket a könyvhöz. OSZK Kt. Bang-Jensen Iratanyag (BJI) Fond 413. 48. doboz.

9 A forradalom idején Hammarskjöldhöz érkező jelentések sok ponton a szovjet álláspontot képviselték. Például: UNARMS S-0188. Note on Recent Political Developments, 1956. november 2. Minderről bővebben: Kecskés, 2006.

10 A „Message from rebel forces”. BLCU Cordier Papers, DAG 1.1.1.3. dossziéra kézzel volt rávezetve: „*H[Hamarskjöld] does not seem to have been interested in this either.*”

ban járt volna, hanem az ENSZ-be vetett bizalom, a világszervezet presztízse és a nemzetközi konfliktuskezelés ekkoriban alakuló konvenciói szempontjából. A kezdeti reményeket Magyarországon ugyanis táplálta az ország friss ENSZ-tagsága,¹¹ az ezzel járó történelmi-politikai eufória – meg emancipáció és rehabilitáció –, amelyet megelőzött Ausztria semlegessé válása 1955-ben, és amire nem vetett még komoly árnyékot a Varsói Szerződés, amelynek preambulumban ugyancsak az ENSZ Alapokmánya jelentett hivatkozási alapot.¹²

November eleje és január eleje között azonban visszafordíthatatlan politikai változások következtek be Magyarországon, és ennek az ENSZ csak szemlélője lehetett. Amikor pedig január elején közgyűlési határozattal létrehozták a „magyar ügyet” vizsgáló Különbizottságot, annak mandátuma egyértelműen és pusztán a tényfeltárára és jelentéstudásra korlátozódott.¹³ Minden ebből, és ami még fontosabb, csak ez után következhetett.

A magyar kormány a kezdetektől Alapokmány-ellenesnek tekintette a bizottság működését,¹⁴ tagjait nem engedte be Magyarországra, ezen a területen megtagadott bármiféle együttműködést a világszervezet Különbizottságával, míg más területen azonban szót értett az ENSZ-szel. Közvetlen információk szerzésére tehát nem volt mód, így a tényfeltárást és a vizsgálat azokra korlátozódott, akik elhagyták az országot: a menekültekre. Mindezeket túl komoly szakirodalom is a bizottság rendelkezésére állt, valamint folyamatos és részletes sajtószemle révén a magyar belpolitikai élet eseményeit is követhették.¹⁵ Továbbá rengeteg irat, dokumentum, bizonyíték került az ENSZ-hez, amelyeket részben a menekültek bocsátottak a Különbizottság rendelkezésére, vagy éppen Magyarországról csem-

11 Magyarország 1947. április 26-án kérelmezte először tagfelvételét a világszervezetbe, majd kétszer megismételte ezt 1948-ban. 1952. szeptember 2-án a Szovjetunió javasolta Magyarország felvételét, de a Biztonsági Tanács elutasította. Megfigyelőként végül Szarka Károly (1923–2005) bebocsátást nyert 1954 szeptemberében a XI. Közgyűlésre, és jelen lehetett 1955-ben is. Magyarországot 1955. december 14-én vették fel az ENSZ-be.

12 „A szerződő felek (...) az Egyesült Nemzetek Szervezete célkitűzéseit és Alapokmányát követve (...) elhatározták, hogy megkötik a jelen barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási Szerződést.” In: Halmosy, 1985. 282.

13 A határozat szerint „a Közgyűlést és valamennyi tagállamát a lehető legteljesebben tájékoztatva” mindarról, ami 1956 októberétől kezdődően történt, és „időről időre további jelentéseket” tegyen. Lásd a már idézett határozatot, amelynek nyomán létrejövő Különbizottság (*Special Committee on the Problem of Hungary*) tagjai voltak: Alsing Andersen (elnök, Dánia), K. C. O. Shann (előadó, Ausztrália), R. S. S. Gunewardene (Ceylon), M. Slim (Tunézia), E. R. Fabregat (Uruguay).

14 A forradalom idején, 1956. október 28-án küldött távirat még az események sodrában nevezte belügynek a Magyarországon történeteket. Lásd erről bővebben: Békés, 1996. 88–90. Ezt Nagy Imre később küldött táviratai „felülírták”, ekkor már az ENSZ segítségét kérte Magyarország semlegességének elismerésében és a szovjetekkel való megegyezés szorgalmazásában.

15 Ennek legteljesebb gyűjteménye az úgynevezett Héderváry-iratok. A jelentős gyűjtemény előbb a Hoover Intézetbe került (Stanford University), majd az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának adományozta Héderváry Klára. OSZK Kt. Héderváry-iratok (HI) Fond 523. 19 tk. Feldolgozása Zichy Mihály munkája, akinek segítségével ezúton is köszönetet mondok, míg a dokumentumok digitalizálását az Open Society Archive (Budapest) végezte. Magam is ott olvashattam, a Visegrád Fund ösztöndíjának támogatásával. Az iratok jelentős része online is elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1543&Itemid=1517&lang=hu (letöltés ideje: 2016. augusztus 7.).

pésztek ki – komoly kockázatot vállalva, mind a vizsgálat során, mind a rá következő években.

A Kádár-kormány szerint az ENSZ-vizsgálat voltaképpen burkolt hírszerzés, akik ezt támogatják, hazaárulók.¹⁶ A politikai kérdéseket még egyszerűbben zárták le: az ellenforradalmárok voltaképpen fasiszták, a szovjet hadsereg a párizsi békeszerződés értelmében avatkozott be.¹⁷ Az ENSZ-vizsgálat kriminalizálásával annak minden résztvevőjét bűntársnak tekintették, ami súlyos következményekkel járt azokra nézve, akikre joghatóságuk valamiként kiterjedt: az otthon maradtakra feltétlenül, a menekültekre már csak feltételesen. Mindezt ugyanakkor tették, amikor Magyarországon az ígért amnesztia helyett megtorlás következett, megbocsátás helyett bosszúállás, pacifikálás helyett terror.

Az ENSZ ebben a bűnügyi terminológiában bűntárs volt, nem felbujtó. A korabeli propaganda szerint a háttérben az amerikai imperialisták mozgatták a szálakat, ők kezdeményezték a vizsgálatot, az ő „szavazógépük” hívta életre a Különbizottságot, hiszen ők viselték a fő felelősséget az „ellenforradalom” kirobbantásáért is. A szemben álló felek hivatkozási alapja azonban ugyanaz volt: az ENSZ Alapokmánya és a párizsi békeszerződés, homlokegyenest eltérő következtetéseket vonva le a kötelező érvényű dokumentumokból.

Fontos mozzanat volt azonban, hogy míg a világszervezet segílyt nyújtott és menekülteket fogadott a táborokba, óvakodott attól, hogy ugyanolyan erőteljes retorikát alkalmazzon a magyar kormánnyal szemben, mint az ővele – szankciókat pedig egyáltalán nem.¹⁸ A magyar ENSZ-képviselő mandátumát elfogadták, amit Szabó János még Nagy Imrétől kapott távirati úton, és érvényesnek tekintették akkor is, amikor már felhatalmazójával szemben lépett fel. „Székely Bertalan” volt a delegátus fedőneve,¹⁹ mint az ÁVÓ titkos munkatársának, közeli kapcsolatban volt az ENSZ-misszióban diplomáciai „fedésben” dolgozó hírszerző tisztekkel²⁰ – így előbb szerzett tudomást a Kádár-kormány megalakulásáról, mint annak miniszterei. Amikor pedig Kéthly Anna sietve New Yorkba érkezett, mint a Szabót törvényesen kinevező kormány képviselője, az ENSZ vezetése nem őt engedte szólani, hanem az immár Kádár-párti delegátust. Az államminiszter asszony a karzatról követhette az

16 Az erőteljes retorika a legmagasabb rangú ENSZ-képviselőket sem kímélte: Philippe de Seynes főtítkárhelyettes 1957. január 4-én érkezett Budapestre Arthur Ewing (Európai Gazdasági Bizottság), Pierre Sinard (FAO) és Willi Meyer (Nemzetközi Vöröskereszt) társaságában, hogy a segélyezésről tárgyaljon. Találkozott Kádár Jánossal és más vezető politikusokkal, bár a külügyminiszter-helyettes jelentése szerint igazi célja a gazdasági hírszerzés volt. (MNL OL MSZMP KB Külügyi Osztály iratai, 288. f. 32-1957-7. ő. e. Sebes István feljegyzése, 1957. október 7.) A Politikai Nyomozó Főosztály munkatársai később közelről kísérték figyelemmel „az UNO Ötösbizottság Magyarország ellen folytatott hírszerző munkáját”, mint erről ügynökük, Szabó Miklós későbbi könyvében is ír. Szabó, 1958. 236.

17 Ivan Konyev marsall a „Vihar” hadműveletet elrendelő napiparancsában emlékeztetett a fasiszmus feltámadására Európa szívében (egyébként ugyanő vezette a II. világháborúban a szovjet csapatokat Berlinig), érvei a magyar külügyi propagandában is visszhangoztak. MNL-OL XIX-J-1-k 56. doboz.

18 A szuezi válság kezdeményezőivel szemben szankciókat is kilátásba helyezve, igen erőteljesen fogalmazott az ENSZ, amit megerősített a mögötte álló nagyhatalmak konkrét fenyegetése is.

19 „Székely Bertalan” dossziéja: ÁBTL 3.2.6. K-1360/T. Ezúton mondok köszönetet Sz. Kovács Évának rendkívül jelentős segítségével.

20 Hollai Imre őrnagy (ÁBTL 2.8.2.1. – 91), Rácz Pál főhadnagy (ÁBTL 2.8.1. – 6528).

eseményeket, majd bő két hónap múltán a tanúk között kapott szót, míg hivatalos minőségében New Yorkba utazott a Közgyűlés határozatait semmibe vevő, az ENSZ főtitkárát rágalmazó, majd az ülésteremből sértetten kivonuló Horváth Imre külügyminiszter. Így „konszolidálódott” tovább a helyzet Mód Péter ENSZ-nagykövet érkezésével, akit először menekültnek hitt Dragoslav Protić főtitkár-helyettes, és akitől Hammarskjöld nyilvánosan átvette megbízólevelét, majd szinte akadálytalanul élvezhette a világszervezet kínálta lehetőségeket akkor is, amikor a magyar delegáció mandátumát felfüggesztették.²¹

Menekültek a Különbizottság előtt

Hosszú és nem kevésbé bonyolult folyamat vezetett a Különbizottság mandátumának, feladatának, majd működési rendjének kialakításáig,²² s ezen belül a tanúkihallgatásokig, amelyek végül képet adtak a magyarországi eseményekről, s ezek alapján „jelenthető” a testület a Közgyűlésnek. Precedens nélküli, ugyanakkor a világszervezet normái szerint érvényes vizsgálatot kellett folytatni, a legfőképpen érintett két kormány, a magyar és a szovjet folyamatos tiltakozása mellett, és – paradox módon – attól is óvakodva, hogy ebből a vizsgálatból precedens lehessen.²³ Maguknak a tanúknak a kiválasztása kiváltképp kényes feladatnak bizonyult, hiszen vallomásukat alátámasztani értelemszerűen nem tudták mással, mint valamiféle közvetett referencialitással, szavahihetőségük sem esküvel, sem egyéb közjogi eszközzel (például büntetőjogi felelősséggel) nem volt kikényszeríthető. A Különbizottsághoz rendelt titkárság feladata volt felkutatásuk, a velük való kapcsolatteremtés, utaztatásuk megszervezése, ami még mindig csak az előválogatásnak lehetett a feltétele, nem a vallomástételnek.

A forradalom külföldre távozott vezetőitől tehát a lehetséges tanúk névsorát kérte az ENSZ Titkársága, akár csak azoknak az országoknak a kormányától, ahova nagyobb számban érkeztek magyar menekültek. Az együttműködésre hajlamos államokból bőségesen kaptak javaslatokat – bár éppen Jugoszláviából nem, és a rendkívül érzékeny helyzetbe került Ausztriából sem –, a Titkárságnak pedig az volt a fel-

21 Az ENSZ Titkársága Magyarország tagdíját már 1957. februárban beszedte (lásd a Külügyminisztérium levelet 1957. február 26-án), és a személyzeti osztályt vezető Robertson is elfogadta a magyar jelölt, Kerényi László jelentkezését 1957. március 11-én a Department of Economic and Social Affairs munkatársaként. MNL OL XIX-J-24-b 4. doboz (New York 1936–1959). 1957. február 3-án létesül a magyar állandó misszió az ENSZ Európai Irodája mellett, Genfben, míg a magyar mandátum felfüggesztéséről 1957. február 12-én dönt a világszervezet mandátumvizsgáló bizottsága. Mindezekkel együtt Mód Péter például használhatta hivatalos dokumentumai körözésére az ENSZ fejlécét, míg az ezt kérelmező Kéthly Anna nem.

22 A Héderváry-iratok rendkívül gazdagon dokumentálják a módszertani és egyéb kérdések felvetését és megoldását a vizsgálat kezdetétől fogva. Lásd egyebek mellett az előadó (rapporteur), Shann írását: „Future Work of the Committee”, 1957. január 30., továbbá „Draft Working Paper – Tentative Synopsis of Questions”, 1957. február 6. OSZK Kt. HI Fond 523. 1. tk.

23 Az angolok és a franciák – a Különbizottság kezdeményezői – több alkalommal is kifejezték fenntartásaikat azzal kapcsolatban, hogy hasonló testület vizsgálja az ő „belpolitikai” ügyeket, például Ciprus és Algéria kérdését. Ugyanakkor a görögök éppen ezt szorgalmazták Ciprus miatt, és hasonló szellemben fogalmazott a Különbizottság tiszsi tagja, Mongi Slim.

data, hogy a tanúkkal felvegye a kapcsolatot, felkérje őket a vallomástételre és képet alkosson arról, mivel is járulhatnak hozzá a vizsgálathoz. Mindez a magyarul tudó munkatársak közvetítésével történt – Hámori, Groszman, Héderváry, Duckworth-Barker²⁴ –, tevékenységüket pedig a dán Povl Bang-Jensen fogta össze, a bizottság másodtitkára.²⁵ Szerepe a szervezésen túl is döntő volt, a tanúk nagy része ugyanis komolyan csalódott az ENSZ-ben – még Király Béla is ENSZ-beavatkozásra kérdezett menekülése előtt,²⁶ Kéthly Anna kéksisakosok közreműködésére számított a rend helyreállításában,²⁷ miként Bibó István is erről szolt kiáltványában.²⁸ Voltak szabadságharcosok, akik csak az ENSZ-seregek érkezéséig akartak kitartani, mások a világszervezet határozatainak kikényszerítésében bíztak. És bár sok menekült találkozott az ENSZ munkatársaival, tapasztalataik azonban ellentmondásosak voltak, mert míg csakugyan emberfeletti munkát végeztek az UNHCR²⁹ munkatársai, többnyire sikerrel, sokszor keltettek indulatokat a táborkban tapasztaltak, a továbbemigrálás bizonytalanságai, vagy az akkumulálódó bizonytalanság, frusztráció, akár kétségbeesés.

Több tanú utalt arra, hogy a világszervezetben megingott bizalom visszaszerzésének záloga Bang-Jensen volt: „Bízhatok a dánban.”³⁰ Ő volt a meghívólevél vagy távirat aláírója, az előinterjúk vezetője, továbbá a költségtérítés pénztárosa: a tanúknak ugyanis a világszervezet napidíját folyósított.³¹ A különleges feltételekkel kezelt pénzösszeg átvételét a tanúk aláírásukkal igazolták, és ez rendkívüli bizalom kifejezése volt, mert egyébként többségük névtelenséget kért, és erre garanciát is kapott. Sokan voltak persze hősök közülük, de nem mindenki, és ha már túléltek a forradalmat és szabadságharcot, nem akartak volna „szabad földön” mártírrá válni, vagy családjukat, barátait kitenni a kádári vérbosszúnak. Bang-Jensen pontosan érzékelte a tanúk félelmét.

24 Hámori László (1911–1984) 1947-től az ENSZ munkatársa; Groszman azonosságának megállapítása még folyamatban van, Héderváry Klára (1921–) a világháború előtt Belgiumba került, onnan az Egyesült Államokba, ahol igen hamar bekapcsolódott az ENSZ munkájába; Vemon Duckworth-Barker pedig a sajtókapcsolatokért volt felelős (korábban arisztokrata családok tanítójaként élt Magyarországon, és tudott magyarul).

25 Povl Bang-Jensen (1909–1959) jogász, diplomata, 1939-től élt az Egyesült Államokban, ahol bekapcsolódott a washingtoni dán követség munkájába a világháború idején, és döntő szerepe volt abban, hogy a képviselőlet megtagadta az együttműködést a németek által megszállt Koppenhágával. 1949-től dolgozott az ENSZ-nél.

26 Budapestről távozóban Király Béla az amerikai követségi rezidencián érdeklődött esetleges katonai segítségnyújtásról, de csak a kertésszel találkozott. Lásd: MNL OL XX-5-h. A Nagy Imre-per anyagai, Vizsgálati iratok. XXVII. kötet V-150/000.61. Oláh Vilmos vallomása 1957. március 27-én. Martin B. Swartznak adott interjújában Király Béla felidézte ezt a pillanatot. Swartz, 1988. 547.

27 Ezt említette a kíséretében utazó Bujdosó Alpár a szerzőnek, bécsi otthonában készített interjújában (2002. március 17-én). Lásd továbbá: Bujdosó, 2003.

28 Bibó István kiáltványát az ENSZ „bátor és bölcs” döntéséről lásd: Korányi, 1989. 127. Későbbi expozéjában és nyilatkozatában utalt az ENSZ-rendőrségre.

29 United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), ENSZ Menekültügyi Főbiztoság.

30 Ezt erősítették meg a Különbizottság előtt tanúskodó menekültek, egyebek mellett Taraszovics Sándor (interjúja az OSZK Történeti Interjúk Tárában található, Bang-Jensen interjúk, 5. lemez). Lásd még: Copp-Peck, 1961.

31 Bang-Jensen jelentős pénzösszeget vett fel különleges elszámolási szabályok szerint az ENSZ gazdasági osztályától, mint az újabb dokumentumok tanúsítják. BLCU Cordier Papers, 182. doboz.

A menekültek meghallgatása New Yorkban kezdődött, nyilvános vallomástételekkel,³² majd pedig – a vizsgálat és az ott elhangzott információk érzékenysége miatt – zárt ülésekkel folytatódott előbb Amerikában, majd Európában: Genfben, Rómában, Bécsben és Londonban.³³ A svájci város az ENSZ európai központjaként logisztikai bázist is jelentett, a többi ország a népes menekültserg miatt került a listára, amelyen egy ideig Párizs is szerepelt, majd mégsem; Bécs pedig – amelyik a legkínálkozóbb volt mind a határ közelsége, mind a menekültek nagy száma miatt – tétovázott a Különbizottság beengedésével kapcsolatosan. Amikor pedig fogadása mellett döntött, nem kevés bonyodalom adódott abból, hogy éppen ott nem sikerült megfelelően előkészíteni a tanúkihallgatásokat.

Módszertani kérdések sorát vetette fel a vizsgálat: miként lehet reprezentatív a minta, miként iktathatók ki az átfedések, hogyan biztosítható, hogy mindenki csak a saját maga által látott eseményekről szóljon, és így tovább.³⁴ A bizottság elé kerültek a forradalom fegyveres és politikai vezetői közül sokan éppúgy, mint a „mellékszereplők”, illetve az események vagy előzmények egyszerű tanúi. Lehetőség volt előzetes írásos vallomástételre, nyilatkozatok vagy dokumentumok becsatolására, akár ezek felolvasására. A tanúvallomások nyelve többségében a magyar volt – ritkán az angol –, amit tolmácsok fordítottak három nyelvre, és ennek nyomán tettek fel kérdéseket a bizottság tagjai.³⁵ A vallomásokat hangszalagon rögzítették, majd jegyzőkönyvekben írták le, angolul, franciául és spanyolul, azonos tagolásban, pontosan feltüntetve a helyszínt, az időpontot, a tanú nevét vagy kódjelt, a feltett kérdéseket és a válaszokat.

A kihallgatások légkörét a vizsgálatról tájékoztatót tartó Duckworth-Barker igen oldottnak nevezte (még dohányozni is lehetett), sokan tettek ünnepélyes nyilatkozatot, mások retorikus fordulatokkal szóltak a nemzetek közösségéhez, volt, aki hetykébben vagy akár nyeglébben felelt, és volt, aki megrendítő pontossággal.³⁶ Néhány tanú beszámolt megkínzásáról – egyesek sérüléseiket is bemutatták –, mások csak elmesélték történetüket, amit a bizottság nemegyszer döbbenetesen vagy éppen émelyegve hallgatott – például az ÁVO gyorsírójának borzalmas élménybeszámolóit. Ma már mindez pontosan rekonstruálható, mert a hangfelvételek döntő többsége fennmaradt, miként az úgynevezett „*verbatim record*”-oké is, és ez máris túlvezet a tanúkihallgatások kérdésén – a tanúk veszélyeztetettsége felé.

32 A Különbizottság sajtónyilvánosság előtt hallgatta meg Kéthly Annát, Király Bélát és Kóvágó Józsefet.

33 New York: 1957. január 28.–március 5., Genf: 1957. március 11–15. és április 3–15., Róma: 1957. március 18–21., Bécs: 1957. március 25–27., London: 1957. március 29.–április 1.

34 Lásd erről a vizsgálat során keletkezett jegyzőkönyveket, amelyek a tanúkihallgatások mellett (*verbatim records*) az úgynevezett ügyrendi kérdésekkel foglalkoztak (*business meetings*). Legteljesebb gyűjteményük a Héderváry-iratok között található. OSZK Kt. HI Fond 523. 1. tk. és 7. tk.

35 Az elnök köszöntötte a tanút és az előzetesen ismert dokumentumok alapján jelezte azt az irányt, ahonnan a Különbizottság információkat vár. A kérdésben legaktívabb Gunewardene volt, illetve Fabregat (főként az emberi jogi ügyekkel kapcsolatosan). A jelentés szerkesztőjeként dolgozó Shann rendre pontosításokat várt, míg Slim rendkívüli politikai érzékkel kapcsolódott be a munkába. Az ülések nyelve az angol volt, bár Uruguay képviselője sokszor éppúgy ragaszkodott a spanyol nyelvhez, mint Tunéziáé a franciához.

36 Az 1957. április 4-i genfi sajtókonferenciáról egy magyar diplomata tudósította a budapesti Külügyminisztériumot. MNL OL XIX-J-24-a (a New York-i főkonzulátus iratai), 2. doboz.

Veszélyeztettség és kiszolgáltatottság

A tanúk tudták, hogy amit tesznek, azt nemcsak elítéli, de üldözi is a kommunista hatalom, és arról is voltak tapasztalataik – szükségképpen a Rákosi-időkből, amelynek drasztikus restaurációjára emlékeztetett a korai Kádár-korszak –, hogy nem válogatnak eszközeikben.³⁷ Nyugaton többé-kevésbé biztonságban érezhették magukat, de a hidegháború küzdelmeiben ekkor ez nem lehetett teljes,³⁸ miközben aggódtak hozzátartozóikért, barátaikért, harcostársaikért; vagyis az általuk esetleg bajba keverhető otthon maradtokért. Az aggodalom mértékét pontosan mutatja, hogy a 111 tanúból három meghallgatása volt csak nyilvános, a többieket zárt ajtó mögött kérdezték, akik közül 81 kérte nevének titokban tartását.

Ennek a feltételnek a fontosságát mutatja, hogy már a táviratok és levelek megfogalmazása során a névtelenség lehetősége bekerült a szövegbe, majd pedig a Különbizottság elé lépő tanúnak maga az elnök, Alsing Andersen erősítette meg, hogy nevét kérésére titokban tartják. Noha a bizottság tagjai név szerint is megismerhették a tanút – aminek Bang-Jensen listája volt a legautentikusabb forrása –, ennek nem volt jelentősége ott és akkor; később persze lett. Néhány tanú már a kezdetektől álnevet használt, mások azonban névvel vállalták vallomásukat. Jelentős politikusok – Heltai György, Magos Gábor – álnéven szerepeltek, szabadságharcosok – Pongrácz Ödön, Buri István – saját nevükön tanúskodtak, de voltak névtelen szabadságharcosok és nevükkel tanúskodó politikusok is.

Az ENSZ működéséről aligha lehetett tapasztalata a menekülteknek, de a kommunista titkosszolgálatokkal kapcsolatosan bőségesen volt. Ezért különösen fontos mozzanat, hogy két Londonban tanúskodó menekült kifejezetten azt kérte a Különbizottságtól, hogy maga a főtitkár ne ismerje meg a nevüket.³⁹ Mások vallomásuk során tértek ki azokra a veszedelmekre, amelyek azonosításukból adódhatnak, míg többen arra döbbsentek rá, hogy maga a vallomás, illetve a kérdésekre adott – egyes részleteket tisztázó – válaszok tökéletesen alkalmasak azonosításukra, így mintha csak hamis megnyugvást keltene bennük a felajánlott inkognitó. Ezzel kapcsolatosan már nem volt felelete a bizottság elnökének, és a későbbiek pontosan alátámasztották az efféle aggályok megalapozottságát.

A veszélyeztettség érzése a kihallgatások légkörét is meghatározta. New Yorkban és Genfben az ENSZ épülete volt a helyszín, így illetéktelenek aligha láthaták a tanúkat; Rómában igen gondos előkészületekkel zajlottak a tanúkihallgatások, amelyek helyszíne az EUR negyed kongresszusi palotája volt, távol a belvárostól, jól áttekinthető környékkel és biztonsággal megközelíthetően – Edgardo Sogno⁴⁰ pedig

37 A menekültek között elterjedtek titokzatos „hazarablások” történetei, a Gyűjtőfogházban ugyancsak kaptak efféle értesítéseket a rabok. (Mécs Imre személyes közlése, 2004. július 4-én.) A rémhírek és a valószínű információk elválaszthatatlanok voltak.

38 A hidegháború angolszász titkosszolgálati terminológiájában a politikai gyilkosságokat a „wet affairs”, a szovjetben a „мокрые дела” kifejezés jelölte. Ennek hatalmas szakirodalma van, lásd egyebek mellett: Trahair–Miller, 2009.

39 Az ezzel kapcsolatos iratokat lásd: OSZK Kt. BJI Fond 413. 4. doboz.

40 A római kihallgatásokról az Olasz Központi Állami Levéltárban őriznek dokumentumokat. ACS Ungheria, 1956, 54607. Commitato Straordinario ONU 15.2. n. 54607/1. A vizsgálatokba bekapcsolódó Sogno

a katonai és titkosszolgálati konspiráció garanciája volt. Londonban a külügyminisztérium számára kiszemelt épület volt a – kellőképpen biztonságos – kihallgatások helyszíne,⁴¹ Bécsben azonban a Wallnerstrasse 6/a a forgalmas belváros egyik negyedében volt található, az épületben egyébként osztrák–magyar vegyes bizottság működött, és közel volt az – ávosoktól zsúfolt – magyar követséghez. A szemközti épületből néhány tanú szerint fényképfelvételeket készítettek a belépőkről, akik közül ezért többen napszemüveget és homlokba húzott kalapot viseltek – sokan emlékezhetnek rá, hogy a szovjetek innen nem oly régen vonultak csak ki.

A titkos küldetéseiben járatos Bang-Jensen⁴² különösnek találta, hogy a sok szempontból nagyon érzékeny vizsgálat biztosítására nem jelöltek ki semmiféle szakembert, így a szóban adott garanciák valódi tartalma kérdéses volt. Nemcsak a tanúk neve volt érzékeny adat, hanem az előzetesen kitöltött adatlapok is,⁴³ valamint azok a levelek, iratok, amelyekben a menekültekről információk szerepeltek, továbbá egyéb dokumentumok, amelyeket követségek vagy nemzetközi szervezetek továbbítottak, vagy éppen titokban érkeztek Magyarországról. Komoly és népes „szakszemélyzet”⁴⁴ állt a bizottság rendelkezésére – gépirók, fordítók, tolmácsok kellettek folyamatosan a munka végzéséhez –, de közülük senkinek nem volt feladata a biztonsági feltételek garantálása. Erre még akkor sem került sor, amikor egyértelművé vált a tanúk sokféle szorongásának közös gyökere, vagy miután a titkárságot vezető Willam Jordan körlevelében rákérdezett a Különbizottság tagjainak szétszórt (pontosabban a szállodai portára letett) jegyzőkönyvek sorsára,⁴⁵ illetve amikor Bang-Jensen hivatalosan is jelezte, hogy ismeretlenek felnyitották fiókját. Voltak egyéb gyanús körülmények: egy jugoszláv ajtónálló, egy orosz tolmács, illetve egy idegen, aki pénzt ajánlott a vallomásokért.⁴⁶

A legfőbb biztonsági kockázat ennél paradoxabb volt: maga a főosztály, amelyhez a Különbizottság tartozott. A Politikai és Biztonsági Tanácsi Ügyek Főosztályáért felelős főtitkárhelyettes ugyanis hagyományosan – az ENSZ alapításakor

(1915–2000) már Bécsben felvette a kapcsolatot a menekültekkel, majd a római tanúkat ő kísérte a kihallgatás helyszínére, és látta el védelmüket. (Antikommunista, antifasiszta múltja miatt jelentős tekintélye volt, titkosszolgálati tevékenysége ugyancsak meghatározó.)

41 Korábban a Brit Akadémia épülete, 10, Carlton House Terrace.

42 Bang-Jensen washingtoni szolgálata során a dán antifasiszta ellenállás támogatásában játszott döntő szerepet.

43 Igen részletes információkat őriztek a tanúkról (vagy lehetséges tanúkról), amik kiterjedtek korukra, nemükre, származásukra, vallásukra, katonai rangjukra stb. Lásd például az Aczél Tamásról szóló „fact sheet”-et: OSZK Kt. HI Fond. 523. 1. tk.

44 A budapesti politikai nyomozó osztály 1957. március 12-i és 1957. április 6-i jelentése szerint. OSZK Kt. BJI Fond 413. 35. doboz. További fontos dokumentumok találhatóak az ÁBTL-ben is, 3.2.3. Mt 499/1-3. Lásd a „Roger” fedőnevű ügynök jelentését 1957. április 9-én. A bécsi magyar követség Puja Frigyes irányítása alatt ugyancsak szemmel tartotta a kihallgatásokat, így azt is tudták, hogy az osztrák fővárosban 47 tanút választottak a jelentkező százötvenből. MNL OL XIX-J-36. 13. doboz (a bécsi követség iratanyagáa).

45 1957. március 30. Jordan: „*Verbatim Records of yesterday's meeting has been distributed to members of the Committee at their hotels. (...) I just say this in order to make sure that none of the copies of the reports goes astray.*” OSZK Kt. BJI Fond 403. 3. doboz.

46 Később vizsgálat indul az ügyben, hogy ajánlottak-e pénzt a dokumentumokért a Különbizottság munkatársainak. UNARMS S-0466-0139. Stavropulos-files. Lásd még UNARMS S-0466-0139. Albert Khazoom választát Stavropulos kérdésére, 1958. július 24.

létrejött egyezség szerint⁴⁷ – szovjet volt, és bár a kérdéses időszakban Dragoslav Protić vezette a főosztályt, vagyis egy horvát eredetű és meglehetősen ellentmondásos hátterű jugoszláv diplomata,⁴⁸ ám az ő elődje szovjet volt, utódja is az lett, s ez nemcsak az ő részéről igényelt Moszkvához fűződő lojalitást, de munkatársai részéről is. A vizsgálat teljes dokumentációja tehát ott összpontosult, ahova a keleti blokk diplomatáinak szabad bejárása volt.

Amikor 1959-ben Anatolij Dobrinyint nevezik ki Protić helyére, a „magyar ügy” intézése hivatalosan átkerül a szovjet főtítkárhelyettestől a brit Humphrey Trevelyanhoz, ugyanakkor a Különbizottság szerepkörét részben átvevő különmegbízott⁴⁹ munkatársa Héderváry Klára maradt, aki a Dobrinyin vezette főosztály alkalmazottjaként dolgozott tovább. És ugyanitt gyűjtötte – és mentette meg – a „magyar kérdés” iratainak jelentős részét, amelyeket mindaddig, amíg ki nem tudta szállíttatni az ENSZ épületéből, addig ennek az osztálynak a hivatali helyiségeiben, illetve folyosóin helyezte el, rendkívül lelkiismeretesen és találmányosan gyarapítva a páratlan történeti forrásgyűjteményt.⁵⁰

Titkosszolgálatok

Magyarország 1955-ös csatlakozása az ENSZ-hez nemcsak külpolitikai siker volt, de titkosszolgálati is, mint erről állambiztonsági dokumentumok híven tanúskodnak.⁵¹ A New York-i „rezidentúra” a forradalom előtti évben létrejött magyar miszsió „fedésében” működött, Hollai Imre ÁVH-őrnagy vezetésével, Rácz Pál ÁVH-főhadnagy közreműködésével – és további tisztekkel, titkos munkatársakkal és szakszemélyzettel.⁵² A csatlakozást megelőzően hosszú évek óta bejártak már (diplomáciai „fedésben” működő) titkosszolgák az ENSZ-be, kapcsolatokat kerestek és

47 Az ENSZ első főtitékára, Trygve Lie egyezett meg az alapítókkal 1946-ban Londonban, hogy egy főtitékár-helyettes – mégpedig a Politikai és Biztonsági Tanácsi Ügyek Főosztályáé – szovjet legyen. Lie, 1954. 45.

48 Dragoslav Protić (1902–1974) több mint két évtizedes jugoszláv diplomáciai szolgálat után csatlakozott az alakuló világszervezethez (Londonban, 1945-ben), de még a későbbiekben is ajánlott neki Tito marsall magas külügyi pozíciót. Többen említették ellentmondásos múltját (kapcsolat az usztasákkal), bár az amerikai szenátus vizsgálata mindössze „tökéletes opportunistaként” („total opportunist”) jellemezte. *The Bang-Jensen Case*, 1961. 8. Lásd még az amerikai követség táviratát Belgrádból: USNARA 315/7-1856.

49 A Különbizottság jelentését követően az ENSZ Közgyűlése különmegbízottat nevezett ki a „magyar ügy” további vizsgálata érdekében, előbb Wan Waithayakon thaiföldi herceget (a Közgyűlés elnökét) 1957. szeptember 14-én, majd Sir Leslie Knox Munro új-zélandi politikusot (a következő Közgyűlés elnökét) 1958. december 12-én.

50 Héderváry Klára nemcsak a munkája kapcsán hozzá kerülő iratokat őrizte, de azokat is megszerezte, amelyeket levéltározásra vagy selejtezésre vittek, ezeket végül huszonhat whiskyládában fuvarozta ki az épületből egy alkalmas pillanatban (amikor szovjet főnökét amerikai kollégája helyettesítette). Héderváry Klára személyes közlése 2000. augusztus 4-én.

51 ÁBTL 3.2.6. OL-011/11 (II)/1. aloszt. Szervezési dosszié – washingtoni rezidentúra). A New York-i objektum megszervezése, 1956. január 4.

52 „A rezidentúra számára a titkárságnak, mint legális bázisnak a biztosítása jelentené a legfontosabb szervezeti alapot. (...) A titkárság egy vezetőből, a rezidensből, legalább 3-4 operatív beosztottból és egy diplomáciai ranggal rendelkező titkos munkatársból kell, hogy álljon. (...) rezidens elvtárs tanácsosi rangban legyen kiküldve.” 1956. január 4. „Az ENSZ iroda fedése alatt végezzen hírszerző munkát. (...) Rezidens:

találtak – főként magyar emigránsokkal –, egyebek mellett az ajándékboltban, a titkárságon, az újságírók között;⁵³ és fogást is kerestek rajtuk (elsősorban az otthon maradt hozzátartozók zsarolása révén), hogy együttműködésre bírják őket. A Magyarország ENSZ-felvételével kapcsolatos előkészítő munka oroszlánrészé is a titkosszolgálatoknak jutott, még a csatlakozás történelmi pillanatában is egyedül ők lehettek – volna – jelen; ha az „Arany János” fedőnevű ávos nem megy haza a hajnalig húzódó alkudozások után aludni.⁵⁴

A magyar ENSZ-képviselő munkájának megtervezésekor, majd pedig megkezdésekor tehát már komoly „államvédelmi” csapat van jelen Manhattanben, az FBI által könnyen szemmel tartható Washington helyett a világvárosi New York alkalmasabbnak tűnik munkájuk végzésére, ráadásul a világszervezet munkatársaira nem vonatkoznak azok a megszorítások, amelyek a szovjet blokkból érkező diplomátákat egyébként korlátozták mozgásukban. Az első pillanattól kezdődően napirenden van az ENSZ Titkárságára való „beépülés” is, a különféle hírszerzési lehetőségek felmérése és kialakítása; a cél már ekkor sem csak információk gyűjtése, hanem az ENSZ működésének befolyásolása.⁵⁵ A különféle szakosított szervezetekbe, bizottságokba vagy az ENSZ egyes részlegeibe küldött magyar munkatársak többsége hírszerzői feladatokat is kap, és csak akkor mentesülhet ezek alól, ha egy másik titkosszolgálat foglalkoztatja őket.⁵⁶

Mindez természetesen nem csak kommunista sajátosság volt, a nyugati titkosszolgálatok hasonlóképpen fontos terepüknek tartották a világszervezetet – az FBI egykor irodát is üzemeltetett az épületben, a McCarthy-féle boszorkányüldözés szinte intézményesült az üvegalotában.⁵⁷ Dag Hammarskjöld főtitkár egyik érdeme éppen az volt, hogy sikerült megóvnia a világszervezetet attól, hogy

Hollai, helyettes: Markotán István, Rácz Pál. (...) Az ENSZ titkárság kérésére egy titkos munkatársat kell küldeni [sic!] az ENSZ apparátusába. 1956. február 3. ÁBTL 3.2.6. OL-011/II.

53 „Bertalan ügye” (feltehetően Hámori László) a washingtoni rezidentúra 1954-es levelezésében is szerepelt, ÁBTL 3.2.6. OL-011/III/A. Beszervezésére több kísérletet tettek (Magyarországon élő nagybátyjának kiengedésével próbálták befolyásolni). Egy „Weisel” nevű izraeli újságíró (Elie Wiesel?) is feltűnik a levelekben: „...érdemes vele foglalkozni (...) sötét formában bizalmas információkat szerezni tőle.” 1956. június 23. ÁBTL 3.2.6. OL-011/III/A. Egy „Csikós” fedőnevű lehetséges ügynök beszervezésével is foglalkoznak, aki a „Gift Center”-ben dolgozik, hat nyelven beszél, és „összekötő ügynöknek” volna alkalmas, őt anyja kiengedésével próbálják rábírnai az együttműködésre. 1955. december 19. és 1956. február 18. ÁBTL 3.2.6. OL-011/III/A. (A fiatal hölgy nyom nélkül tűnik el munkahelyéről, címet sem hagy hátra.)

54 ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/XII. 1955. december 16. jelentés.

55 „A Washingtonban lévő rezidentúránk nagyobbik részét helyezzük át New Yorkba az ENSZ-hez kiküldendő magyar ügynevezett ENSZ titkárság fedése alatt. Így állandó tartózkodási hellyel New Yorkba Hollai Imre áv. örgy. rezidens vezetésével Markotán István áv. alezr., Rácz Pál áv. fhdgy., Torda Endre áv. szds. hírszerző tiszteket, valamint egy elhárító tiszteket helyezzünk a magyar ENSZ delegáció mellett létesített titkárságra.” 1956. március 1. ÁBTL 3.2.6. OL-011/11. „ENSZ fedése alatt működő hírszerző tisztek lényegesen nagyobb mozgási lehetőségekkel rendelkeznek.” 1956. március 6. ÁBTL 3.2.6. OL-011/11.

56 Dr. Gömöri Editet küldik ki később az ENSZ Titkárságára, akit kiképzése után „Sásdi” fedőnéven alkalmaztak. ÁBTL 3.1.9. V-146247 MT-14/1. Később Tardos (Triebwasser) Józsefet szemelték ki ügynöki feladatra, aki ugyancsak az ENSZ-képviselő munkatársa lett, beszervezésére terveket dolgoztak ki, majd rövid határozat nyomán irattározták dossziéját, a következő megjegyzéssel: „A katonák ügynöke.” ÁBTL K-207.

57 Az igen szerteágazó és ellentmondásos Alger Hiss-ügy is a kommunista befolyás érvényesüléséről szólt. Hiss jelentős szerepet játszott az ENSZ alapítása során, később megvádolták a szovjetek javára végzett kémkedéssel.

hidegháborús hadszíntérré váljék, míg aligha jelentett számára meglepetést, hogy rendre és sietősen visszahívják egyik-másik szovjet blokkbeli diplomatát, vagy az amerikaiak nyilvánítanak „persona non gratá”-nak kelet-európai ENSZ-alkalmazottakat.⁵⁸

A kommunista titkosszolgálatok közötti együttműködésnek ugyancsak fontos színtere volt az ENSZ, a szovjet hírszerzés befolyásáról mind egy átállt főtitkár-helyettes,⁵⁹ mind a New York-i KGB-rezidentúra vezetője⁶⁰ könyvet írt, illetve utóbbi nyilatkozott a kutatás során. Kritikus pillanatokban az összetartás még erősebb volt – ezért lehetett folyamatos az információáramlás Moszkva és New York között akkor is, amikor Budapesttel kis ideig megszakadt.⁶¹ De a „baráti” missziókon túl kiemelt érdeklődés kísérte a harmadik világ ENSZ-képviselőit is: a Különbizottságban később fontos szerepet játszó Ceylon ENSZ-missziójának kódkönyvét szovjet ügynökök szerezték meg egy fiatal alkalmazott, Dharnapala Samarasekara révén. Az FBI által figyelt, majd leleplezett esemény nyomán⁶² a szovjet tisztet sietve hazarendelték, a ceyloni diplomata azonban mindenféle jogkövetkezmény nélkül távozatott a világszervezettől.⁶³

A titkosszolgálati munka fontos eleme volt a titkos ügynökök felkészítése, kiképzése és beépítése a Nyugatra menekült magyarok közé. Ez a forradalom után újabb lendületet kapott, részben a menekültek nagy száma miatt, részben pedig az események során dekonspirálódott ávósok hálózatainak megszűnése nyomán, illetve „újjászervezése” érdekében.⁶⁴ Az ENSZ-vizsgálat kapcsán a legjelentősebb sze-

58 Huss, 1965.

59 Arkagyij Sevcsenko 1975-ben kért menedéket az Egyesült Államokban, majd könyvében feltárta a szovjet befolyás jellegét és mértékét az ENSZ vezetésében. Shevchenko, 1985.

60 Kalugin, 1994. Mindezt megerősítette vele készített interjúmban is Moszkvában, az 1990-es években. (Az interjút később *A KGB alkonya* című filmben használták fel, kérdező: Kun Miklós, rendező: Tóth T. Tamás, MTV 1996.)

61 „Székely Bertalan” (Szabó János) tevékenységén túl fontos volt Hollai Imre és Mód Péter beszámolója a kritikus napokról a Külügyminisztérium ENSZ Osztálya tagjainak 1957. március 6-án. Hollai szerint „A magyar delegáció nem volt hajlandó ezt a beszédet [Nagy Imre november 1-i nyilatkozatát] felolvasni, mert teljesen világos volt, hogy ez esetben könnyen megtörténhetik, hogy ENSZ-csapatokat küldenek Magyarországra a Szovjetunió ellen.” A Kádár-kormány néhány órával később alakult csak meg, de a magyar delegáció „más forrásból értesítést kapott”, hogy a Kádár-kormány megalakulásával Nagy Imre táviratai érvényüket veszítik. MNL OL XIX-J-24-a 1. doboz (a New York-i konzulátus iratai).

62 Az FBI Vlagyimir Arsenyevics Grusa esetében feltételezett az ENSZ-diplomaták státuszával összeegyeztethetetlen tevékenységet, ezért figyelték. Lásd 1956. május 1-i jelentésüket: OSZK Kt. BJI Fond 413. 55. doboz.

63 1957 áprilisában Grusát hazarendelték, de a szovjet ENSZ-misszió visszautasított minden „rágalmat”. USNARA 611.64/4-857. Az amerikaiak értelmezése szerint ez is a magyar ügygel függött össze (bár a kapcsolatfelvétel megelőzte az eseményeket): „Soviet effort to prevent the publication of the UNO Report on Hungary.” Samarasekara tudta, hogy „tilosban jár”, mivel munkaidő után vitte el a rejtjelkönyvet, majd csempészte vissza (amely egyébként a Brit Nemzetközösség kódrendszerén alapult). *A The New York Times* 1957. április 7-én egyenesen úgy fogalmazott: „Samarasekara turned over the Hungarian data to Vladimir Grusha.”

64 A forradalom során megszerzett dokumentumokból sok esetben kiderült, kik voltak a követségekre küldött ávósok, illetve az események során többen eltávoztak a követségről. A BM Kollégiuma szerint: az ügynöki hálózat „meggyengült” október 23-át követően, de a beszerzések új lendületet vettek. „Az ügynökök megfelelő kihallgatás, leleplezés után kerülnek beszerzésre...”, fontos feladat „beépítésük nyu-

repet Szabó Miklós játszotta, akit – mint sokakat az ügynökök közül – börtönbüntetése során vamzerként (fogdaügynökként) foglalkoztattak előbb, majd kiképzését követően, egy „legenda” révén telepítették Nyugatra.⁶⁵ A börtönviselt, szögesdrótot legyőző hősnek, az antikommunista szökevénynek jelentős lett a presztízse Nyugaton, így könnyen nyerte meg az emigráció vezetőinek bizalmát, és épült be annak vezető testületeibe. És bár Amerika helyett csak Bécsig jutott, ott azonban döntő szerepet játszott a forradalom alatt és után mind a menekültek fogadásában, mind ellátásában, majd az ENSZ-vizsgálattal kapcsolatban.⁶⁶

A képet tovább árnyalja, hogy az 1956-os menekülthullámmal nem kevés állambiztonsági tiszt hagyta el az országot, akár életüket féltve, bűneik napvilágra kerülését megelőzve, vagy új identitásuk megteremtésével kísérletezve a „szabad világban”.⁶⁷ Több tartótiszt, egyebek mellett – az ENSZ-vizsgálatba bekapcsolódó, majd a világszervezetnek folyamatosan információkat nyújtó – Pásztor Tamás „felső kapcsolata” is Nyugatra távozott, ezzel pedig hálózatának egy részét a dekonspirálódás veszélye fenyegette. A forradalom után aktivizálódó magyar titkosszolgálatok jelentős sikerrel szervezték újjá hálózataikat a menekültek között,⁶⁸ és folytatták a munkát: hírszerzés, bomlasztás, dezinformálás – olykor ennél jóval több.

Az ENSZ Különbizottságának bécsi vizsgálatai során, a forradalom idején az osztrák fővárosba távozott Pásztor Tamás szerepe rendkívül fontos volt,⁶⁹ és a későbbiekben is az maradt: éveken keresztül továbbított Magyarországról származó információkat, dokumentumokat, nemegyszer „tanúvallomásokat” Bécsből a világszervezetnek. A több nyelven beszélő, megnyerő modorú, doktorátussal rendelkező volt kisgazda politikus a II. kerületi Forradalmi Bizottság tagja volt, aki a Különbizottság bécsi irodájában bukkant fel azután, egyesek az ENSZ munkatársaként jellemezték. Magyarországot még a forradalom alatt hagyta el, távozása előtt azonban – még október 29-én is – instrukciókat kért az államvédelem-

gati ellenforradalmi irányító központokba”. MNL OL XIX-B-1-y. 1. doboz (a Belügyminisztérium Kollégiumának iratai).

65 Kutatásaim elején magam is találkoztam Szabó Miklóssal, akinek „előtörténete” az ÁBTL-ben is dokumentálva volt: ÁBTL 3.2.1. Bt 255/3. és V-111/759. Szabó Miklós vizsgálati dossziéja. Lásd még: Sz. Kovács, 2013. Szabó Miklós képviselte a magyar menekülteket az UNHCR-nél (Kéthly és Kiss Sándor felhatalmazásával), illetve a Különbizottság segítségére is felkérték (Király Béla és Kéthly). MNL OL XIX-J-1-j 71. doboz.

66 Jelentős volt a szerepe a segélyezésben, nyilvántartásba vételben, majd pedig a Strasbourg-i Forradalmi Tanácsban. Ezzel kapcsolatosan rendkívül érdekes Kiss Sándorral folytatott levelezése. RL C/243.

67 Az amerikai hírszerzés, a CIC – állambiztonsági dokumentumok szerint – azért alkalmazta például a Rozmaring presszó könnyűvérű és igen tájékozott pincérmőjét, „Faraghó Jutkát”, hogy lebuktassa a Bécsbe szökött ávosokat. Lásd a „Szeles” fedőnevű ügynök (Szennik György) dossziéját, ÁBTL 493/1.

68 Király Béla ellen több kompromittáló akciót is terveztek, illetve hajtottak végre, ebben segítségükre volt – egyebek mellett – a Magyar Szabadságharcos Szövetség vezetőségébe beépült titkos ügynök. ÁBTL Király Béla 1525/1.

69 „Roger” jelentése szerint (1957. június 28.) Pásztor Tamás „állította elő a tanúkat. (...) Rendszeresen bejárt Paul Bank Jansonhoz [sic].” Más dokumentumban „Katona” kódnéven szerepel, aki nemcsak „előállította” a tanúkat, de előkészítette a vallomásukat is. ÁBTL 3.2.1. Bt 910/2. Megszervezte az ENSZ „Magyar ügy” bizottsága részére a tanúk összegyűjtését és jegyzőkönyvezését. 1958. május 23. Lásd a „Szeles” fedőnevű ügynök (Szennik György) dossziéját, ÁBTL 493/1.

től.⁷⁰ Bécsben azonban sokan zárkaügynöki múltja miatt nem bíztak benne, míg a titkosszolgálatok a „Katona” fedőnevű volt ügynök „újjászervezésében” reménykedtek. Ezt az is indokolta, hogy – szervezőképessége és nyelvtudása mellett – férfiúi vonzereje is számottevő volt, így elcsábította a Különbizottság kulcspozi-cióban dolgozó munkatársát, William Jordan titkárnőjét, Ita Glance-ot.⁷¹ A szerelemből később házasság lett, bár a fiatal férj hosszú ideig nem kapott amerikai vízumot, éppen besúgó múltja miatt.⁷² A bécsi „rezidentúra” munkatársai folyamatosan figyelték Pásztort, hazaküldött postáját ellenőrizték, magyarországi telefonbeszélgetéseit lehallgatták, így azt is tudták, felesége távollétében hányféle szerelmi kapcsolatba bonyolódott. Több kísérletet tettek továbbfoglalkoztatására, ezek közül nem egy igen teátrális külsőségek között hiúsult meg – az előbb készségesnek mutakozó Pásztor ugyanis értesítette az osztrák rendőrséget, hogy le-buktathassa a követség „fedésében” dolgozó titkos ügynököket. A magyar hatóságok ezután idős és beteg édesanyján keresztül próbálták zsarolni, gátlástalanul és sikertelenül.⁷³ Ezt követően taktikát változtattak: ügynöki múltjának felfedésével kompromittálták Pásztort,⁷⁴ egyúttal az ENSZ-szel kapcsolatos egész tevékenységét is diszkreditálva, mintegy azt a benyomást keltve, hogy folyamatosan a magyar titkosszolgálatoknak dolgozott.

A Különbizottság különféle állomáshelyeiről több ügynök is jelentett, érde-mi információkhoz is jutottak, és dokumentumokat is továbbítottak a budapesti központnak – egyebek mellett kihallgatási jegyzőkönyveket.⁷⁵ Az emigráció politikai vezetői körül is dolgoztak a titkosszolgálatok emberei, a Király Béla mellé telepített ügynök folyamatosan információkkal szolgált, itthon élő, elvált feleségét ugyancsak beszervezték,⁷⁶ míg Kéthly Anna hírforrásainak jó része – az otthonról érkező vendégek mind – a titkosszolgálatok emberei voltak.⁷⁷ Mivel az ENSZ szerepe ek-

70 ÁBTL 3.2.1. Bt 910/2.

71 Személyes találkozásom során 1993-ban Ita Glance (1917–2014) felidézte találkozásukat, és utalt a férjét övező „ragalmakra”. (Házasságkötésük idején az asszony elmúlt 40 éves.)

72 Az amerikai követség munkatársai egyebek mellett magyar titkos ügynököktől is tájékozódni próbáltak Pásztor múltját illetően, így Szabó Miklóstól és Szennik Györgytől.

73 Anyjának „K”-útlevelet ígértek, ha Pásztor együttműködik velük, az asszony ennek nyomán felkészült az emigrálásra, mindenét pénzzé tette, indulása előtt 24 órával azonban visszavonták kiutazási engedélyét. ÁBTL 3.2.1. Bt 910/3.

74 A róla szóló jelentés hangsúlyozza: „Fogdahálózati munkája alapján kb. 100 év börtönbüntetést foganatosítottak”, valamint egy kivégzést. Kézírásos levelét Dessewffy Gyuláról ugyancsak felhasználták kompromittálására. ÁBTL 3.2.1. Bt 910/3.

75 OSZK Kt. BJI Fond 413. 35. doboz. „Információs jelentés”, Párizs, 1957. május 27. A jelentést adó „Roger” azonosítása később lehetségesnek bizonyult az ÁBTL iratai alapján, illetve az ENSZ-bizottsággal kapcsolatos további jelentései is kutathatókká váltak, amely előtt tanúként maga is megjelent Genfben, 1957. április 9-én. Akkor már a magyar titkosszolgálat Párizsba „telepítette”. ÁBTL 3.2.3. Mt. 499/1-3. Budapes-ten a hírszerzés sikeres bécsi akciójának eredményeként iktatták a vallomásokat: közöttük az „Ötösbizottság” 46. és 47. üléséről felvett jegyzőkönyveket. OSZK Kt. BJI Fond 413. 35. doboz.

76 Első feleségéről van szó, aki egy dokumentum szerint „osztályunk ügynöke”, közeli munkatársa a „Vitéz” fedőnevű ügynök, de „Kerekes” is jelen van számos találkozón, továbbá „Blum”, „Roger” és „Sárosi” is jelent róla. ÁBTL Király Béla 1525/1.

77 Kéthly ugyanis „olyan kiutazó személyekkel beszélget és kér tájékoztatást – írja a Belügyminisztérium II/3-as osztályának jelentése –, akiket korábban ismert. Ezek közül a jelentősebb személyek hálózati tagok. (...)

kor még jelentősnek tűnt, s az emigráció vezetői számára szinte az egyetlen nemzetközi fórum maradt, a világszervezettel kapcsolatos tervekről, üzenetváltásokról a magyar hatóságok tájékoztatva voltak. Az ügynökök feladatai közé pedig nemcsak a hírszerzés, de a dezinformálás, a zavarkeltés és az ellentétek szítása is tartozott – az emigráció története szerint ebben jelentős sikereket értek el.

A magyarországi hírforrások könnyebben ellenőrizhetőek voltak, még ha jelentős akadályokat kellett is leküzdeni – így az elhárítás egy ideig a budapesti francia követség üzenetváltásaihoz is hozzáfért, éppen az ENSZ-határozatok végrehajtásának, Hammarskjöld tervezett látogatásának, majd a Különbizottság működésének kritikus időszakában.⁷⁸ De hogy kétség se férhessen ahhoz, hogy ügynökeik New Yorkban is otthonosan mozognak, birtokukba jutott egy, a budapesti francia követségen tett nyilatkozat is, amit diplomáciai csatornákon továbbítottak az ENSZ-hez; hogy a nyilatkozattevő majd viszontláthassa egy budapesti rendőrkapitányságon.⁷⁹

A titkosszolgálatok feladatai a Különbizottság jelentésének publikálása nyomán, majd az ENSZ Közgyűlés időpontjának közeledtével megsokasodtak. Előbb a dokumentum alapját képező tanúvallomások diszkreditálása volt a feladatuk, ennek kapcsán a tanúk azonosítása, lehetőség szerint névsoruk megszerzése, korábbi rendőrségi és egyéb „priuszaik” felhasználása. A Külügyminisztérium kérésére Biszku Béla belügyminiszter kiemelt ügyként kezelte a tanúk azonosítását,⁸⁰ s bár többször is elhangzott, hogy „ismerjük a neveket”,⁸¹ kevésbé valószínű, hogy minden tanú ismert lett volna számukra, Bang-Jensen csakugyan megvédte őket. Több vallomástevőt természetesen azonosítani tudtak, s többükkel szemben „karaktergyilkosság” indult el,⁸² valóságos gyilkosságról csak a hazatért tanúk esetében lehetett szó,⁸³ külföldi akciókról nincs tudomásunk.

Lényeges üzeneteit ismerjük, és az országból kivitt hírek tudomásunkkal, illetve az elhárítás tudomásával történik. ÁBTL K-1919. A BM II/3. összefoglaló jelentése Kéthly Annáról, 1958. november 21-én.

78 ÁBTL BM II/2. Tájékoztató jelentés Hammarskjöld magyarországi utazása és az ENSZ Ötös Bizottságával kapcsolatban a budapesti francia követség 1957. január 1. és szeptember 15. közötti levelezése alapján, 1958. január 4.

79 Földes Péter személyes közlése (1993. június 10.). Minderről lásd az 1956-os Intézet Oral History Gyűjteményének interjúját (készítette Hegedűs B. András és Kovács András 1983-ban és 1988-ban), 150. sz.

80 Biszku Béla belügyminiszter átadott egy listát az MSZMP PB 1957. július 30-i ülésén. MNL OL MSZMP-iratok, M-KS 288. f. 5/37. ő. e. A Külügyminisztérium ugyancsak kapott egy névsort 1957. szeptember 6-án, MNL OL XIX-J-1-j 80.

81 1957. szeptember 2-án Puja Frigyes bécsi magyar nagykövet írta ezt Horváth Imre külügyminiszternek, MNL OL XIX-J-1-j Box 4. (Ausztria). Szabó Miklós is azt állította sajtótájékoztatóján, hogy valamennyi nevet hazahozta. MOL XIX-J-1-k 127. doboz.

82 Számos újságcikkben „leplezték” le a tanúkat, például a *Magyar Ifjúság* 1957. szeptember 7-i számában Súlyom József cikke, illetve a *Népszabadság* 1957. szeptember 15-i számában Pintér István írása. A *Magyar Ifjúság* által „leplezett” két „titkos tanú” a „csepeli gyilkosok vezére”; a *Népszabadság* azonosít még ötöt, „közélről” jellemezve a nyilas, kém, háborús bűnös „hamistanúkat”. Az említett cikkekben szerepel Buri István, Sorn Károly, illetve Bene János, Széchenyi György, Szász Béla, Szöllőssy Endre, Oltványi László.

83 Mink András kutatásai szerint Török István New Yorkban tanúskodott 1957. február 26-án a Különbizottság előtt, majd 1957-ben – az amnesztiában bízva – hazatért, nem sokkal később letartóztatták és elítélték, majd kivégezték. Mink, 2010. 20.

Ennek lehetősége azonban fennállt, s ez is indokolta a tanúk félelmét, hiszen a titkosszolgálatok munkatervében évről évre szerepelt az állambiztonsági szempontból szükséges „likvidálás” éppúgy, mint a törvényes vagy törvénytelen eszközökkel történő hazahozatal: az úgynevezett „határkapukon” kétirányú volt a forgalom,⁸⁴ ügynökök kifelé mentek, balsorsú menekülteket visszafelé cipeltek.

Bürokraták

Nemcsak Budapesten, de világszerte általános volt az érdeklődés, hogy mire is jut a Különbizottság a megszerzett információkkal, miről szól a bizottság jelentése, majd pedig – főként – mi következik mindebből az ENSZ-ben. A jelentés publikálásának időzítése azonban éppolyan különösen alakult, mint azután a „magyar ügy” napirendre tűzése: a korai és indokolt sietség helyét nyárra a körültekintőbb tervezés vette át, amit tovább nehezített az egyeztetések sorozata, valamint az egymással ütköző megbízatásoknak való megfelelés.⁸⁵ A dokumentum, amelyet télen a még ülésező Közgyűlés elé kívántak terjeszteni, csak júniusra készült el,⁸⁶ megvitatása pedig őszre halasztódott.⁸⁷ És nemcsak a sietős tenni akarás helyét vette át az ügymenet lassabb ritmusa, de ahogy lejárt az ENSZ magyarországi segítségnyújtásával és a menekültekkel foglalkozó szervezeteinek ideje, úgy a politikai kérdések tekintetében nemcsak időt adtak a „konszolidációnak” – vagyis a kádári rendszer megszilárdításának –, de az ennél többet is kapott: lehetőséget, hogy napirendre térjenek fölötte.⁸⁸

84 Ügynökök „telepítése” során nyílt meg a határkapu, így például a „Szombathely alatti határszakaszon, pontosan Bozsoknál”, ahol Szennik Györgyöt „tették át” Ausztriába. ÁBTL BT-602/2. 1957. április 25-i jelentés. De a titkosszolgálatok munkatervében még 1958-ban is szerepelt „*jelentősebb személyek önkéntes hazatérésre bírása vagy illegális úton való hazahozatala, esetleg likvidálása*”. ÁBTL 3.2.6. 8-034/1. (Bécsi rezidentúra, levelezési dosszié 1958–1962).

85 Az ötfős bizottságban három nagykövet foglalt helyet, akiknek hazájukat Washingtonban is képviselniük kellett (ha nem éppen Manilában, mint az ausztrál Shann-nak), az elnökölő Andersent lekötötték a dániai belpolitikai küzdelmek, illetve a szociáldemokrata mozgalom teendői, később pedig a Szocialista Internacionálé elnökévé választották. Mindezek mellett többen egyéb – szakosított – ENSZ-bizottságokban is szerepet kaptak.

86 Rendkívül érdekes annak a változásnak a nyomon követése, amelynek során a kezdeti sietség csillapult, majd a jelentés éppen a nyári szabadságolások idejére készült el. A tanúkihallgatások április 15-én befejeződtek (eredetileg ezt is rövidebbre tervezték), a szöveg megírása és publikálása – amelyen a Titkárság munkatársai dolgoztak – azonban bő két hónapig tartott.

87 Bár a jelentés hatására felmerült egy rendkívüli közgyűlés összehívásának gondolata, ezt azonban az ENSZ Titkársága megelőzte azzal, hogy a Közgyűlés elnöki tisztségét betöltő Wan hercegnek többségi álláspontként továbbította a jelentés megvitatására alkalmas őszi időpontot. 1957. június 27-én azt írják: a jelentés „*considered by the GA as soon as practicable*”, ugyanakkor „*fixing of the date as well as the calling of the session is a matter for the president of the General Assembly*”. A főtitkár nevében fogalmazó Cordier szerint pedig „*the views of many members seem to be (...) on suggestion that the Assembly might be reconvened around 10 September*”. Vagyis a jelentés publikálásához képest további tizenegy hetes késlekedést iktattak a magyarkérdés megválaszolására. BLCU Cordier Papers, 82. doboz.

88 A magyar ügy elaltatására szolgáló kifejezés ebben az összefüggésben: „*Peter out.*” Lásd a levelezést az ENSZ Titkársága és a Különbizottság tagjai között: OSZK Kt. BJI Fond 413. 66. doboz. A bizottsági tagok többsége folytatta volna a munkát, William Jordan azonban – összhangban Cordier, illetve feltehetően

A kulisszák mögött született döntés egybeesett a jelentés publikálásának óriási hatásával: számos nyelvre lefordították, az újságok részleteket közöltek belőle, ezres példányszámban adták ki szerte a világon, hiszen az 1956-os forradalom egyik legpontosabb, legjelentősebb leírása volt. És míg a tanúk büszkén érezhették, hogy legalább ezzel hozzájárultak a magyar helyzet érzékeltetéséhez, közben félelmeik éppen nem oszlottak a kommunista propaganda egyre erősödő, mind agresszívabb retorikája és az ennek „fedezetét” jelentő, magyarországi megtorlás miatt.

A budapesti hatalom semmiféle eszköztől nem riadt vissza az ENSZ hivatalos dokumentumának cáfolata során. A legmagasabb szinten született döntéseket egyes minisztériumokra lebontva hajtották végre,⁸⁹ míg egész társadalmat átfogó, szigorúan megtervezett kampány tiltakozott az ENSZ „belügyekbe való beavatkozásával” szemben.⁹⁰ Hatalmas apparátus dolgozott hónapokon keresztül a „vádak” visszautasításán – indirekt módon éppen ezzel ismerve el az egyébként folyamatosan gyalázott ENSZ jelentőségét. A budapesti politikusok végletes retorikával kriminalizálták a jelentés „adatközlőit”, az ENSZ ellenséges nagyhatalom volt ebben az összefüggésben, a számára szolgáltatott információ hazaárulás. Míg az „ellenforradalomról” megszülető párthatározat felelőssé tette a sztálinista vezetést az események kialakulásáért, bírálta az ÁVÓ-t, és közvetetten elismert az események mögött bizonyos demokratikus és szocialista törekvéseket; a kormánynyilatkozatban, majd a megszülető állásfoglalásokban már csak fasiszták, imperialista zsoldban álló kalandorok, köztörvényes bűnözők, régi nagybirtokosok és háborús bűnösök szerepeltek. A konstruált perek nyomán korábban rehabilitált ENSZ-tanúkat – egyebek mellett Királyt, Kéthlyt, Kóvágót⁹¹ – ismét elmarasztalták el nem követett bűneikben, ugyanazokat a retorikus fordulatokat használva, mint vádirataikban. A tanúk diszkreditálása révén vallomásaik – vagyis a jelentés alapját képező forrás – ellen is frontális támadás indult, a ravasz jogi érvelés szerint a bíróság elfoglalt,⁹² csak a bűnözők beszélnek itt saját bűneikről, az állításokat nem lehet számon kérni az inkognitó mögött rejtőző tanúkon, no és a vizsgálók az események helyszínének a „közéletben sem” jártak. És bár Kádár óvott attól, hogy egy több ezer oldalas „rémregényt” követeljenek ki az ENSZ-től,⁹³ mind élesebben merült fel annak kérdése,

---

Hammarskjöld instrukcióival – egyenként „győzte meg” a diplomatákat, hogy szüntessék be tevékenységüket.

89 Az MSZMP PB több alkalommal is tárgyalta a Különbizottság jelentését, egyebek mellett 1957. július 30-án. A vitában igen érdekesen és erőteljesen tükröződtek az eltérő álláspontok (Marosáné, Münniché, Kádáré). MNL OL MSZMP-iratok M-KS 288. f. 5/37. ó. e.

90 A Külügyminisztérium 1957. augusztus 8-án adta ki nyilatkozatát a jelentésről, ezt követte a Külügyminisztérium szóvivőjének nyilatkozata az ENSZ Közgyűlés összehívásáról augusztus 31-én, majd pedig szeptember 11-én adta ki nyilatkozatát a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány (hosszú egyeztetések nyomán készült el, a végső vázlaton Kádár kézírásos javításai szerepelnek). MNL OL XIX-J-1-j 00180/46/1957.

91 Ez vonatkozott a többi elítélte is, aki tanúskodott a Különbizottság előtt, mint például Szász Béla vagy Pálóczi-Horváth György.

92 A nemzetközi jogi kérdések szakértője Eörsi Gyula (1922–1992) volt, korábban a washingtoni követség munkatársa, később titkos ügynök; egyébként jelentős jogász. Támadási felületet jelentett egyebek mellett Alsing Andersen múltja is, aki Dánia hadügyminisztere volt a német megszállás idején, és bírálta az antifasiszta dán ellenállást is.

93 Lásd az augusztus 21-i PB-ülés jegyzőkönyvét. MNL OL MSZMP-iratok 288. f. 5/40.

hogy miféle bizottság az, amely eltitkolja a vallomástevők nevét, s ennek kapcsán a bizonyítékok hitelessége ellenőrizhetetlenné válik.

És talán nem véletlen a névsor kérdésének ismételt felvetése, ami a későbbiekben mind fontosabb szerepet játszott. Ekkor még az ENSZ-ben sem tűnik fel senkinek, hogy ez a dokumentum egy munkatársuk birtokában van, nem pedig a Különbizottság iratai között, amelynek biztonsgos őrzésében Bang-Jensen nem bízott. Ugyanekkor egy kiutasítási eljárás kapcsán az amerikai hatóságok információt kértek egy magyar menekültről,⁹⁴ s ennek nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy azonosítására egyedül a dán másodtitkár képes. Rendben megtörtént, és egyelőre semmi egyéb nem következett belőle.

Szeptemberben kezdődött a „magyar kérdés” vitája a Közgyűlésben, amely immár alapos vizsgálat dokumentumaira építve ítélte el a szovjet beavatkozást, és szólította fel az érintetteket az ENSZ-határozatok betartására. A magyar kormány agresszív taktikája komoly rettegésre épült, Mód nagykövet minden eshetőségre felkészült, akárcsak a mellé rendelt titkosszolgák, de az Elnöki Tanács is tervet dolgozott ki arra, hogy miként vonhatja vissza villámgyorsan a delegáció mandátumát, mielőtt megfosztanák tőle. A vita idejére rendkívüli rendőri és karhatalmi készültséget rendeltek el Magyarországon, géppuskások helyezkedtek el a Külügyminisztérium tetején, ahonnan elszállították a bizalmas iratokat.⁹⁵

A hivatalos pánik is okozhatta, hogy a lakosságban feltámadt a remény: most már ki kell vonulniuk a szovjeteknek, ha egyszer a világszervezet a vizsgált bizonyítékok alapján írt jelentést elfogadva határozatot hoz.⁹⁶ Az ENSZ azonban ismét nem kívánt szankciókat alkalmazni, megelégedett a retorikus fordulatokkal, nem zárta ki az Alapokmányt megsértő országokat – egyedül a magyar mandátum maradt továbbra is függőben.

Meglepo fordulatként egyszer csak Bang-Jensent utasították a tanúk névsorának átadására.⁹⁷ Ellenkezése és ezt alátámasztó érvei nyomán egyre erőteljesebben követelték felettesei a névsort, s amikor átadását kereken megtagadta, vizsgálat, fegyelmi eljárás indult ellene, igencsak különös epizódokkal.⁹⁸ A konfliktus sajátos kompromisszummal zárult: égessek el a listát, amely amúgy is „elveszítette

94 Szabó Károly elhallgatta kommunista párttagságát a bevándorlási hatóság előtt, kiutasítását azzal kívánta megelőzni, hogy jelezte: tanúskodott az ENSZ előtt. Az amerikai ENSZ-misszió (J. Barco) távirata nyomán (1957. augusztus 23-án, USNA 320.5764/8-2357) a hatóságok pontos választ kaptak, Bang-Jensen listája alapján. Lásd még Jordan levelét Protićnak 1957. november 19-én, majd a Bevándorlási Hivatalnak november 20-án. OSZK Kt. BJI Fond 413. 3. doboz.

95 A készültség elrendelése 1957. szeptember 5-től a belügyminisztériumi parancsgyűjteményben olvasható. 43. számú parancs, MNL OL XIX-B-1 31. doboz.

96 Az ügynevezett hangulatjelentéseket és egyéb forrásokat feldolgozta és idézi Poór-Cseh, 1995. 88.

97 Bang-Jensen történetét – amely ennek a kutatásnak is kiindulópontja volt – többen elmondták már. Copp-Peck, 1961; Lidegaard, 1998 (magyarul: Lidegaard, 2000); Nagy, 2005. Amerikai szenátusi vizsgálat is folyt a dán diplomata szerepéről és rejtélyes haláláról. Lásd: *The Bang-Jensen Case*, 1961.

98 Az újabb dokumentumok azt sugallják, hogy a Bang-Jensen ellen indult fegyelmi eljárások során a meghallgatott tanúk alátámasztották a dán alkalmazott érveit, a vizsgálat konklúziója mégis az ellenkezője lett. BLCU Cordier Papers, 84. doboz. Meghurcolásához hozzátartozott, hogy a biztonsági személyzettel vezették ki az ENSZ-ből, orvosi (elme)vizsgálatra utasították, irodájának zárját kicserélték, íróasztalát kiürítették stb.

hitelességét” a másodtitkár „hanyag iratkezelése” miatt.⁹⁹ De ami lezárásnak tűnt, voltaképpen egy újabb meghurcolás kezdete volt, amelyben a jogi képzettségű, kitűnő amerikai ügyvédek segítségét is élvező Bang-Jensen nem érvényesíthette igazát. Részben az ENSZ belső szabályozása miatt, részben mert a vizsgálat nem a kérdés érdemi részére irányult – a biztonsági feltételekre és kockázatokra az ENSZ-ben –, hanem formai vétségre, hogy az alkalmazott nem tartotta be a világszervezet munkatársainak előírt működési rendjét, a „*Staff Rule*” előírásait.

A menekültek félelmét pontosan jelzi, hogy drámai nyilatkozatokban álltak ki Bang-Jensen mellett, érzékeltetve, hogy csak benne bíztak, ő garantálta, hogy nem tudhatja meg a nevüket senki – különben nem tettek volna vallomást.¹⁰⁰ Hogy az alaki fegyelem betartatásán túl más indoka is volt-e ennek az öngerjesztő folyamatnak, még nem sejthető, ahogy az sem, miért nem keresett kompromisszumot az ENSZ vezetése: Bang-Jensent nem helyezték át egy másik osztályra, nem adtak neki új feladatot, nem küldték el egy távoli misszióra – lehetett volna sokféle kiút. A sajtó túlnyomó többsége rokonszenvezett a dán alkalmazottal, Hammarskjöld több sajtókonferencián érzékelhető irritációval felelt az ügyet firtató kérdésekre¹⁰¹ – míg a kommunista lapok a bizonyítékok alaptalanságának beismeréseként értelmezték a névsor megsemmisítését, ezzel pedig a jelentés egészét vonták kétségbe.¹⁰² Az ENSZ vezetésének több kommunikét kellett kiadnia az ügyben, rengeteg levelet kellett megválaszolnia; Bang-Jensen elbocsátásának időpontja pedig megegyezett Nagy Imre és társai kivégzésével – gyorsan fiókba kellett tehát tenni a tizenkét oldalas felmondást, átdátumozni és két héttel később kézbesíteni.¹⁰³

Andrew Cordier főtítkárhelyettes – a Bang-Jensennel szembeni eljárás motorja – nyilatkozatban utalt az ENSZ iratkezelésének szigorú szabályaira és garantált biztonságára, amit számára a világszervezet alapítása óta eltelt 12 év

99 Ennek dokumentációját lásd: OSZK Kt. BJI Fond 413. 33. doboz. Cordier szavai szerint az iratok Bang-Jensen gondatlansága („*carelessness and injudiciousness*”) miatt veszítették el értéküket, mivel megbízatása hat hónapja alatt nem gondoskodott megfelelően a biztonságról („*security was not properly preserved by him for the six months of his responsibility*”). Lásd 1958. január 17-i levelét Andersenhez a Dán Nemzeti Levéltárban. RA G. 3/19 Pakke Nr. 1.

100 Az Európai Magyar Tanúk nevében Jankovich István írt levelet az ENSZ főtítkárnak, hangsúlyozva, hogy vallomástételük feltétele éppen az ígért és garantált névtelenség volt. (A levelet a zürichi amerikai konzulátus továbbította 1958. január 7-én, USNA 764.00/1-758.) 1958. január 15-én Tibor von Pásztor örömet fejezte ki, hogy a főtítkár Bang-Jensent bízta meg a lista őrzésével, és utalt egyben a Kádár-kormány bosszúhadjárata. BLCU UNA DAG 1.1.1.3. Cordier files.

101 Lásd Hammarskjöld 1958. január 21-i sajtókonferenciáját. OSZK Kt. BJI Fond 413. 34. doboz.

102 A magyar külügyi szóvivő, Gyáros László diadalmasan idézi az ENSZ főtítkárat: Bang-Jensen felelőtlen-sége megrendítette a dokumentumok hitelességét. Ami pedig azt jelenti, hogy maga Hammarskjöld is megkérdőjelezi a források érvényességét – mindazt, amire a jelentés következtetései épültek. A magyar külügyi szóvivő 1958. január 25-i nyilatkozatát lásd: BLCU UNA DAG 1.1.1.3. Cordier files. „*A bizottság törvénytelen működésére jellemző, hogy a szolgálatára rendelt titkársági alkalmazott önkényes eljárását maguk az ENSZ hatóságok voltak kénytelenek megbélyegezni.*” A nyilatkozatot tárgyaló PB-ülés anyagát lásd: MNL OL MSZMP-iratok 288. f. 5/93.

103 A Szenátus jelentését lásd: *The Bang-Jensen Case*, 1961. 87–88. Másolatát lásd a dán külügyi archívumban, Hammarskjöld levelével a dán miniszterelnökhöz, H. C. Hansenhez. RA 119. G. 3/19. Pakke Nr. 1.

története is bizonyított.¹⁰⁴ Ugyanakkor, amikor a vizsgálat dokumentumai, közöttük számos érzékeny irat, így például több „*verbatim record*” különféle külügyi akták mellékleteként került Londonba vagy Washingtonba, illetve titkosszolgálati jelentések kíséretében Budapestre és feltehetően Moszkvába.¹⁰⁵ A Különbizottság titkárságán dolgozó Héderváry Klára pedig szorgalmasan gyűjtötte mindezek alatt is a számára elérhető dokumentumokat, így maradt fenn a jegyzőkönyvek csaknem teljes gyűjteménye és a hangfelvételekből hetvenórányi anyag, továbbá levelezések, adatlapok, utasítások, a jelentés fejezeteinek vázlatai, sajtószemlék és számos egyéb irat, ezek száma az évek során 8633-ra rúgott.¹⁰⁶ A már említett Ita Pasztor pedig, amikor azt a feladatot kapta, hogy iratmegsemmisítőbe küldje a vizsgálat során keletkezett, már szükségtelen iratokat, üzent az Amerikai Magyar Alapítvány elnökének,¹⁰⁷ hogy egy megfelelő méretű autóval jöjjenek a világszervezet hulladékkezelő udvarába, ahonnan elszállították az ugyancsak tetemes mennyiségű dokumentumot. Felbecsülhetetlen szolgálatot tettek ezzel a múlt kutatóinak – és egyben pontosan demonstrálták, hogy milyen könnyű volt a hozzáférés ezekhez az iratokhoz, és a világszervezet épületéből való kijuttatásuk sem okozott gondot.

De nemcsak a lezárult vizsgálat iratai kerültek illetékes és illetéktelen kezekbe, de olyanok is, amelyek folyamatosan tájékoztatták a világszervezetet a nemegyszer drámaian romló magyar helyzetről. Hiszen az ENSZ napirenden tartotta a „magyar ügyet”, és az 1957-es határozat „további jelentések” publikálását írta elő.¹⁰⁸ Volt miről írni: az ígért amnesztia helyett megtorlás, a konszolidáció nevében boszszú, az ENSZ-határozatok betartása helyett ezek megszegése zajlott. Az otthon maradtak szinte egyetlen reménye a világszervezet figyelme, esetleges beavatkozása lehetett. Ennek jegyében folyamatosan áramlottak a levelek, titokban kicsempészett jelentések, különféle dokumentumok New Yorkba, mind Magyarországról, mind a világ más pontjain élő emigránsoktól, mégpedig olyan mennyiségben, hogy ezeket nem is köröztették az 1957 őszét követően már amúgy is csak formálisan létező Különbizottság tagjai között, hanem egy listát bocsátottak a rendelkezésük-

104 A tárgyalás teljes anyagát és benne Cordier nyilatkozatát lásd: OSZK Kt. BJI Fond 413. 34. doboz. UN Administrative Tribunal, 15th Panel Session, 1958 November 20. Case No. 80. Bang-Jensen, Applicant.

105 Noha erre még pozitív bizonyíték nincs, feltételezhető, hogy a „tanácsadó elvtársak” – vagyis a szovjet kollégák – mindenről értesültek, sok dokumentumon egy „T” betűjel utal rájuk, illetve a javaslat az irat fordítására.

106 Az irategységek pontos számát a Héderváry-iratok digitalizálását végző Open Society Archive adatbázisa alapján közlöm. (Ezek nem tartalmazzák a sokáig Héderváry Klára brüsszeli lakásán őrzött, majd a pécsi Csorba Győző Könyvtárba került tizenöt doboznyi iratot, amelyet 2016 áprilisában áttanulmányozhattam. A lehetőséget köszönöm Miszler Tamásnak, a könyvtár igazgatójának és Füzes Barnabásnak.)

107 Az alapító Molnár Ágoston személyes közlése (1993. július 1.), amit megerősített Ita Pasztor visszaemlékezése. Az iratokat 2014-ben áttekintette Deák Nóra, majd magam is bepillantottam a tetemes mennyiségű dokumentumba a New Brunswick-i Amerikai Magyar Alapítvány (AHF) levéltárában 2015. április 30-án.

108 Az eredeti ENSZ-határozat fogalmazása szerint „*supplemental reports*”.

re, amely különféle „fogadott közlések” tételeire való pusztán utalást tartalmazott.¹⁰⁹ A dokumentum bürokratikus terminológiájából nemigen volt sejthető, hogy esetleg Nagy Imre vagy éppen Maléter Pál titkos perének előkészítése folyik, újságírókat bocsátottak el, vagy drágult a kenyér. Ezek is irattárba kerültek, iktatva, lényeges a lényegtelenrel keveredve.

Nagy Imre kivégzésének híre azért érte tehát váratlanul a világszervezetet, mert senki ezeket a dokumentumokat alaposan nem olvasta, az egyéb figyelmeztetéseket nem vette komolyan,¹¹⁰ s amikor hirtelen össze kellett hívni a tetszhalott Különbizottságot, hogy elítélje a kivégzést és szembesítse ígéreteivel a Kádár-kormányt, csak komoly nehézségekkel sikerült, s később kiadott jelentésük hosszasan próbálta bizonyítani, mi mindent tett az ENSZ – formálisan, amit tartalmilag elmulasztott.¹¹¹ És talán nem véletlenül.

A pragmatikus közöny – amit a helyzet egészének ismeretében cinizmusnak is nevezhetünk – további tragikus következményekkel járt. A meghurcolt, megálázott, majd kirúgott Bang-Jensen nem adta fel küzdelmét, de amikor végső bizonyosságot ígértek neki az ENSZ-beli szovjet befolyásról, „eltűnt”, és három nap múlva holtan találták rá.¹¹² Hogy halála gyilkosság vagy öngyilkosság volt, még nem tudható. Magyarországon másként szedett újabb áldozatokat a világszervezet vezetőinek közönye: amikor például a tanúvallomást tett Lengyel Alfonz kérésére néhány egykori zárkatársa adatokat gyűjtött az ENSZ részére, ügyetlen, ám lelkes munkálkodásukat „összeesküvésné” kísérték figyelemmel a hatóságok,¹¹³ amelyek ügynököket állítottak rájuk és provokációktól sem riadtak vissza. Összességében négy halálos ítélet következett az ENSZ számára végzett „hazaárulásból”,¹¹⁴

109 A Héderváry-iratok egyik legerjedelmesebb gyűjteménye éppen az úgynevezett „Communications received”.

110 A folyamatosan érkező információk között volt például a budapesti amerikai követség pontos kimutatása a perekről, tételesen felsorolva a vádat, az ítéletet, a fellebbezés státuszát stb. Ugyanilyen híreket továbbított az International Commission of Jurists, amelynek rendszeresen kiadott összesítései is megtalálhatók az iratok között. Mindezek mellett a Magyarországról titokban kiszivárgott információk is pontosan jelezték, mikor szállították át Nagy Imrét vagy Malétert az egyik börtönből a másikba, mikor kezdődött, majd maradt abba a per. Az amerikai magyar emigráció vezetői is jelezték ezeket a drámai fejleményeket, telefonhívásokkal, levelekkel. Az egyik legfontosabb távirat, Heltai Györgytől (Nagy Imre „külügyminiszterétől”) mint „Item 34.” jelent meg egy listán: „Cable dated 6 August 1957, from Mr. George Heltai suggesting the hearing of a witness by the Committee.” BLCU UNA DAG 1.1.1.3. Trolleyan files; noha éppen a Maléter-ügyben kereste az ENSZ Különbizottságát Heltai, drámaian fontos új információk közlése érdekében (megszökött Maléter sofőrje és testőre, aki hosszú ideig volt együtt a Nagy Imre-kormány honvédelmi miniszterével).

111 1958. július 14-én „Special Report”-ot adott ki a Különbizottság Nagy Imre és társai kivégzése nyomán.

112 1959. november 25-én találták meg holttestét, de a halál beálltának időpontját nem sikerült egyértelműen megállapítani.

113 Lukács László, Tumbász Ákos és Czernann Alajos kíséreltek meg információkat gyűjteni, majd továbbítani az ENSZ számára. Őket kezdettől figyelte a titkosszolgálat, mivel az emigrációval kapcsolatot tartó hírvivő (és testvére) is ügynök volt: Füzeséry Nagy Csaba, illetve György. Még két ügynököt (László György Béla és Horváth Dezső) vont be a titkosszolgálat az „összeesküvésbe”, amelynek nyomán halálos ítéletek születtek (ketjük esetében az életfogytiglanit kivégzésre változtatták). Ennek iratait lásd: ÁBTLL 3.1.5. 0-1311, továbbá ÁBTLL V-146.247., illetve ÁBTLL 3.1.5. 0-12132, „Laci és társai”.

114 A negyedik elítélt Angyal Józsefné Friedli Valéria ugyancsak tájékoztatta a külföldet a magyarországi eseményekről, hűtlenségért elítélték és kivégezték.

aminek híre egy lista tételeként végezte valamelyik mappában, akárcsak azok az információk, amelyeket korábban eljuttattak New Yorkba, s amiért életükkel fizettek. Mindennek egyedüli haszonélvezői a bosszúálló magyar hatóságok voltak. A világszervezet pedig a megmentés esélye helyett előbb a tanú szerepét választotta, később a szemlélőét, végül, úgy tűnik, a cinkosét.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ÁBTL

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest)

ACS

Archivio Centrale dello Stato (Róma)

AHF

American Hungarian Foundation (New Brunswick)

BLCU

Columbia University, Butler Library (New York)

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Budapest)

NA RFCO

The National Archives – Records of the Foreign and Commonwealth Office (London)

OSZK Kt.

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (Budapest)

RA

Rigsarkivet (Koppenhága)

RL

Ráday Levéltár (Budapest)

UNARMS

United Nations – Archives and Records and Management Section (New York)

USNARA

United States National Archives and Records Administration (Washington, D. C.)

2. Kiadott források és szakirodalom

Békés

1996 Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. Tanulmány és válogatott dokumentumok.* Bp., 1996.

Békés–Kecskés

2006 *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963.* Szerk.: Békés Csaba–Kecskés D. Gusztáv. Bp., 2006.

Bujdosó

2003 Bujdosó Alpár: *299 nap*. Bp., 2003.

Copp–Peck

1961 Copp, DeWitt–Peck, Marshall: *Betrayal at the UN: The Story of Paul Bang-Jensen*. New York, 1961.

Halmosy

1985 *Nemzetközi szerződések, 1945–1982*. Szerk.: Halmosy Dénes. Bp., 1985.

Huss

1965 Huss, Pierre J.: *Red Spies in the UN*. New York, 1965.

Kalugin

1994 Kalugin, Oleg: *The First Directorate: My 32 Years in Intelligence and Espionage against the West*. New York, 1994.

Kecskés

1999 Kecskés D. Gusztáv: A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom. Utószó. In: Denis Lefebvre: *A szuezi ügy*. Bp., 1999. 135–148.

2006 Kecskés D. Gusztáv: Az ENSZ Titkárság belső feljegyzései az 1956. őszi magyar válságról. In: *Történelmi Szemle*, 48. (2006) 1–2. sz. 171–191.

2010 Kecskés D. Gusztáv: Egy humanitárius csoda anatómiája. Az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. In: *Külügyi Szemle*, 9. (2010) 4. sz. 158–168.

Korányi

1989 *Egy népfelkelés dokumentumai, 1956*. Szerk.: Korányi Tamás. Bp., 1989.

Lefebvre

1999 Lefebvre, Denis: *A szuezi ügy*. Bp., 1999.

Lidegaard

1998 Lidegaard, Bo: *Den højeste pris. Povl Bang-Jensen og FN 1955–59*. København, 1998.

2000 Lidegaard, Bo: *A legmagasabb ár. Povl Bang-Jensen és az ENSZ, 1955–1959*. Bp., 2000.

Lie

1954 Lie, Trygve: *In the Cause of Peace: Seven Years with the United Nations*. New York, 1954.

Lipsey

2013 Lipsey, Roger: *Hammarkjöld: A Life*. Ann Arbor, 2013.

Mink

2010 Mink András: A forradalom tanúi az ENSZ-ben. In: *Tanúságtevők az ENSZ előtt – 1957*. Szerk.: Mink András. Bp., 2010. 9–29.

Nagy

2005 Nagy András: *A Bang-Jensen ügy, '56 nyugati ellENSZélben*. Bp., 2005.

Poór–Cseh

1995 Poór Edit–Cseh Gergő Bendegúz: Az ENSZ és Magyarország 1957. In: *Társadalmi Szemle*, 50. (1995) 5. sz. 80–90.

Shevchenko

1985 Shevchenko, Arkady N.: *Breaking with Moscow*. New York, 1985.

Swartz

1988 Swartz, Martin Ben: *A New Look at the 1956 Revolution: Soviet Opportunism, American Acquiescence*. [PhD dissertation, Manuscript.] Tufts University, 1988.

Sz. Kovács

2013 Sz. Kovács Éva: A magyar hírszerzés tevékenysége Ausztriában (1945–1965). In: *Betekintő*, 7. (2013) 2. sz. <http://www.betekinto.hu/en/node/236> (letöltés ideje: 2016. augusztus 7.).

Szabó

1958 Szabó Miklós: *Foglalkozásuk: emigráns*. Bp., 1958.

The Bang-Jensen Case

1961 *The Bang-Jensen Case: Report to the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary, United States Senate, Eighty-seventh Congress, First session*. Washington, D. C., 1961.

Trahair–Miller

2009 Trahair, Richard C. S.–Miller, Robert: *Encyclopedia of the Cold War Espionage: Spies and Secret Operations*. New York, 2009.

ANDRÁS NAGY

THE SPECIAL COMMITTEE ON THE PROBLEM OF HUNGARY, 1957–1958

BANG-JENSEN'S STRUGGLE WITH EASTERN SPIES AND WESTERN BUREAUCRATS

The article focuses on those Hungarian 1956 refugees who gave testimonies in front of the Special Committee on the Problem of Hungary, established by the United Nations in January 1957 under the direction of Danish diplomat Povl Bang-Jensen to investigate and submit a comprehensive report on the 1956 Hungarian revolution. The Committee was charged to provide the UN with “the fullest and best available information regarding the situation created by the intervention of the Union of Soviet Socialist Republics, through its use of armed force and other means, in the internal affairs of Hungary....” After shortly reviewing the events preceding the formation of the Committee and pointing out both the failures and the achievements of the UN during the crisis, the author examines how this temporary UN body worked until the second half of 1958. New archival evidence casts light on a series of strange episodes occurred to members of the Committee as a result of the hostile activity of the Soviet and Hungarian intelligence. The climate of fear and suspicion around the Hungarian witnesses was worsened by the ambiguous attitude of the UN staff. Pressed by the Soviet Union and its satellite, the UN only gave half-hearted support to the finding activity of the Committee, and left many of its members without adequate protection. The study is based on recently available archival files; the documents and conclusions may be surprising even for those familiar with the history of the Cold War.

CONTENTS

1956 as Refugee Crisis: New Perspectives (Stefano Bottoni)	331
--	-----

Studies

James P. Niessen: The Culture of Welcome and the January, 1957 Austrian Refugee Quota Proposal	337
Gusztáv D. Kecskés: The NATO and the 1956 Hungarian Refugees	357
András Nagy: The Special Committee on the Problem of Hungary, 1957–1958: Bang-Jensen's Struggle with Eastern Spies and Western Bureaucrats	373
Nóra Deák: Operation Mercy: The (Not Impossible) Hungarian Refugee Resettlement Mission in the United States	397
Tiphaine Robert: The Return of 1956 Hungarian Refugees from Switzerland: Reasons and Interpretations of Returning Home in Propaganda Warfare	413
Attila Kovács: Yugoslavia and the 1956 Hungarian Refugee Crisis	433
András Lénárt: The Process of Growing up and Integration of the 1956 Emigrant Students into the Austrian Society	451
Balázs Balogh: The Social Integration of the Refugees of the 1956 Revolution in the USA	469

Book Reviews

Diplomatic Relations between Hungary and the Holy See, 1920–2015 (Petra Hamerli)	485
Cultural Diplomacy amid Diplomatic Tensions: France in Central and Eastern Europe, 1936–1940, 1944–1951 (Gusztáv D. Kecskés)	490
Studies from the Workshop of Russistics (Mária Bodor)	495

SZERZŐINK

Balogh Balázs, PhD, igazgató, MTA BTK Néprajztudományi Intézet • Bodor Mária, doktorandusz, Debreceni Egyetem BTK • Deák Nóra, PhD, könyvtárvezető, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Angol–Amerikai Intézet Könyvtára • Hamerli Petra, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem BTK • Kecskés D. Gusztáv, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Kovács Attila, PhD, tudományos munkatárs, Inštitut za narodnostna vprašanja (Nemzetiségi Kutatóintézet), Ljubljana • Lénárt András, PhD, tudományos munkatárs, Országos Széchényi Könyvtár 56-os Intézet • Nagy András, PhD, író, egyetemi oktató • Niessen, James P., PhD, könyvtáros, tudományos munkatárs, Rutgers University School of Arts and Sciences, New Brunswick • Robert, Tiphaine, tudományos munkatárs, Université de Fribourg Faculté des Lettres

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2016-os évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

Nemzeti Kulturális Alap